

CONSIDERAȚII PRIVIND FIBULELE ROMANO-BIZANTINE DIN SECOLELE V-VII E.N. ÎN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC*)

DE

DAN GH. TEODOR

Cercetarea elementelor și influențelor romano-bizantine și bizantine în regiunile carpato-dunăreano-pontice în perioada celei de a doua jumătăți a primului mileniu al e.n., prezintă, fără îndoială, o deosebită importanță, mai ales pentru înțelegerea exactă a conținutului și evoluției civilizației locale din această parte a Europei de sud-est, într-o vreme caracterizată, după cum se știe, prin numeroase și însemnate transformări etno-lingvistice, culturale și politice.

În acest sens, contribuții valoroase au adus în ultimele decenii cercetările arheologice, prin intermediul lor fiind posibilă scoaterea la iveală a unui număr considerabil de vestigii, pe baza cărora au putut fi formulate temeinice concluzii referitoare la diversitatea, permanența și consecințele relațiilor care au existat între societatea carpato-dunăreano-pontică și civilizația bizantină¹.

Între numeroasele descoperiri arheologice, care atestă multitudinea legăturilor neîntrerupte dintre populația autohtonă din aceste regiuni și lumea bizantină, un loc aparte îl ocupă și anumite categorii de fibule folosite în perioada secolelor V-VII e. n.

Asemenea obiecte vestimentare, cu anumite excepții, nu au fost publicate decât izolat, în rapoarte de săpături arheologice sau sporadic în unele monografii sau lucrări mai largi de sinteză, lipsind până în prezent un studiu mai amplu, în care să fie analizate toate tipurile cunoscute în regiunile carpato-dunăreano-pontice, originea, evoluția și cronologia lor, în pofida importanței deosebite a unor asemenea descoperiri, pe care unele lucrări, deși tangențial, au subliniat-o totuși mai demult, cu justificat temei².

În afară de unele lucrări mai vechi, care au avut în vedere numai fibulele bizantine scoase la iveală în anumite regiuni exclusiv de la sud de Dunăre³, un excelent studiu consacrat fibulelor romano-bizantine turnate, cu unele referiri (incomplete) și la descoperirile de pe teritoriul României, a fost

* Acest studiu reprezintă forma mult amplificată a comunicării prezentată la cel de al XI-lea Congres internațional de științe pre și protoistorice, Mainz—august—septembrie, 1987.

¹ C. Nicolăescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de jos în sec. X—XIV e.n.* în SMIM, V, 1962, p. 7—55; A. Petre, *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI—VII e.n.*, în SCIV, 17, 1966, 2, p. 255—276; M. Constantin, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a Munteniei în secolele VI—VII e.n.*, în SCIV, 17, 1966, 4, p. 665—677; D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI—XI e.n.*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 97—114; idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981; R. Theodorescu, *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în secolele IX—XIV*, în *Pagini de veche artă românească. De la origini până în secolul al XVI-lea*, București, 1970, p. 9—93; idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 11—152; I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolăescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1976; Z. Székely, *Elements byzantins dans la civilisation matérielle des VIe—VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*,

N.S., XV, 1971, p. 353—358; M. Comșa, *Quelques données concernant les rapports des territoires danubiens avec Byzance au VIe—VIIIe siècles*, în RESEE, IX, 1971, 3, p. 377—390; C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—413; V. Teodorescu, *Centre meșteșugărești din sec. V/VI—VII e.n. în București*, în București, IX, 1972, p. 73—97; O. Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele II—XI)*, Craiova, 1976, p. 119—210; I. Mitrea, *Influențe bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în sec. VI—IX e.n.*, în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 145—161; I. Barnea, *Arta creștină în România (secolele III—VI)*, 1, București, 1979; S. Dolinescu-Ferche, *La culture Ipotești—Ciurel—Cindești (V^e—VIIe siècles)*, în *Dacia*, N.S., XXVIII, 1984, 1—2, p. 117—147.

² A. Petre, *op. cit.*, p. 271—272; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 108—109; idem, *op. cit.*, Iași 1981, p. 33—34; I. Mitrea, *Cîteva fibule romano-bizantine descoperite în Moldova*, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 663—666.

³ Cr. Pescheck, *Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, în PZ, XXXIV/V, 1949—1959, II, p. 255—267.

publicat, cu aproape un deceniu și jumătate în urmă, de către S. Uenze⁴. La puțină vreme după acesta, A. Bejan valorifica importantele vestigii, de același tip, provenite de la Drobeta-Turnu Severin, Orșova și Clisura Dunării, luând în considerație și alte descoperiri de fibule turnate din restul teritoriului țării noastre, precum și din regiunile Jugoslaviei, Bulgariei, Albaniei sau din alte părți⁵.

Pe lângă contribuțiile amintite mai sus și în alte studii, anterioare sau ulterioare celor menționate, s-au formulat unele puncte de vedere interesante privind fibulele romano-bizantine, evidențindu-li-se valoarea cultural-istorică aparte, în contextul relațiilor populațiilor din Peninsula Balcanică și de la nordul Dunării de Jos cu civilizația imperiului⁶.

Cum în ultimii ani, în spațiul carpato-dunăreano-pontic, numărul diferitelor tipuri de fibule romano-bizantine a sporit considerabil, a apărut, evident, necesitatea de a fi cercetate în totalitatea lor și într-un context mai larg, care să țină seama, pe lângă tipologia, cronologia și difuziunea lor și de desfășurarea și consecințele evenimentelor istorice petrecute în aceste regiuni ale Europei.

Ca urmare a cercetărilor arheologice întreprinse, precum și datorită unor descoperiri întâmplătoare, până în prezent, pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic sînt cunoscute un număr de aproximativ 135 exemplare de diferite tipuri de fibule romano-bizantine⁷.

Ținînd cont, în primul rînd, de tehnica de lucru, forme și materia primă din care sînt lucrate și, în subsidiar, de la caz la caz, de dimensiuni și ornamente, asemenea piese vestimentare pot fi împărțite, în principal, în trei categorii distincte, fiecare cu mai multe variante și anume:

- I. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, lucrate manual;
- II. Fibule din bronz turnate în întregime;
- III. Fibule din fier lucrate manual sau prin turnare.

I. *Fibule din bronz cu piciorul înfășurat*. Prima dintre aceste categorii de fibule, aceea lucrată din bronz cu piciorul înfășurat, asamblată manual, este cunoscută în regiunile carpato-dunăreano-pontice prin aproximativ 40 de exemplare, cele mai multe provenind din Muntenia și Dobrogea.

Analizînd piesele publicate sau unele din descoperirile inedite, care ne-au fost accesibile⁸, se constată că cele mai multe exemplare au corpul bine arcuit, lucrat dintr-o bandă, mai mult sau mai puțin lătită, piciorul îngust sau lat de formă dreptunghiulară sau trapezoidală alungită, terminat în numeroase cazuri cu un mic apendice, prin care se leagă de port-agrafă. Manșonul port-agrafei, mai lat sau mai îngust, este prevăzut la capăt cu o bandă subțire sau o sirmă, cu ajutorul căreia este prins de corpul fibulei prin metoda înfășurării în spirală, în zona unde partea arcuită a piesei se unește cu piciorul. Resortul este în general mic, format din patru-opt spire, axul lui fiind fixat de capătul părții arcuite a fibulei printr-un orificiu sau printr-o buclă în formă de capăt de baston, formată prin prelungirea subțiată a părții arcuite a piesei. Acul de prindere este din fier la marea majoritate a exemplarelor.

În principal, această categorie de fibule a fost lucrată fie din tablă subțire obținută prin batere (forjare) și finisare, ulterior modelindu-se manual și forma piesei, fie prin turnarea părților principale componente, finisate prin batere și pilire, apoi asamblate manual, prin îndoirea piciorului și legarea sa prin înfășurare de corpul fibulei.

În funcție de formele care au rezultat din raporturile stabilite între corpul arcuit al piesei, picior și port-agrafă, considerăm că, deocamdată, pot fi deosebite mai multe variante, susceptibile însă de amendări, pe măsură ce noi tipuri vor fi scoase la iveală.

Varianta I-1a, o constituie fibulele avînd corpul bine arcuit, lucrat din bandă de formă dreptunghiulară, identic ca dimensiuni și formă cu piciorul. Banda din care sînt lucrate piesele este de obicei îngustă, semicirculară, ovală sau dreptunghiulară în secțiune. Port-agrafă cu manșonul de prindere a acului este relativ lată, destul de apropiată de corpul fibulei, fiind fixată de aceasta prin înfășurarea capătului ei subțiat, în spirală, în așa fel, încît să împartă piesa aproximativ în două părți egale. Exemplare aparținînd acestei variante sînt deocamdată destul de rar întîlnite. Ele sînt cunoscute doar la

⁴ S. Uenze, *Gegossene Fibeln mit Scheinunwichtung, des Bügels in den Östlichen Balkanprovinzen*, în *Festschrift Joachim Werner*, II, München, 1974, p. 483-494.

⁵ A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n., de la Drobeta-Turnu Severin*, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 257-278.

⁶ Z. Vinski, *Kasnoantični starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predlovenskog supstrata*, în *Vjesnik*, LXIX, Split, 1967, p. 38-41, pl. XXXII/5-15; XXXIII; XXXIV; XXXV/2, 4-5, 7-8; XXXVI; D. Jancović, *Podunavski dio oblasti Akvisa u VI i početkom VII veka*, Beograd, 1981, p. 168-175, pl. XIV; XV; XVI/1-11.

⁷ În cadrul acestui studiu am luat în considerare numai exemplarele de fibule, a căror cronologie a putut fi cu certitudine limitată posterior anului 400 e.n. și care, tipologic, sînt legate de întreaga evoluție a fibulelor romano-bizantine de mai târziu.

⁸ Informații deosebit de utile am primit, pentru descoperirile încă inedite, de la cercetătorii Eug. Zaharia, Gh. Diaconu, A. Petre, R. Harhoiu, O. Toropu și muzeograful V. Teodorescu, M. Irimia, M. Bucovală, C. Chera, V. Lungu, Gh. Papuc, L. Musca, A. Opaț și M. Ignat, cărora le aducem și pe această cale călduroasele noastre mulțumiri.

TABELUL I

Cronologia principalelor descoperiri de fibule din bronz, cu piciorul înfășurat pe dedesubt.

LOCALITATEA	PRINCIPALELE ETAPE CRONOLOGICE				
	400—450	450—500	500—550	550—600	600—650
BRATEI					
GURA VĂII					
CIREȘANU					
ORLEA					
TOPRAICHIOSI					
TÎRĞȘORU VECHI					
BĂLENI					
MOLDOVENI					
DAVIDENI					
POIAN					
OVIDIU					
ORADEA					
BUCUREȘTI					
ADAMCLISI					
HISTRIA					
CELEI					
PIATRA FRECĂȚEI					
BUDUREASCA					
MUNTENIA—OLTENIA ?					

Cireșanu⁹, Budureasca¹⁰ și Tîrșoru Vechi¹¹—Prahova, Gura Văii—Vaslui¹², Băleni—Dimbovița¹³, Bratei—Sibiu¹⁴ și Oradea—Bihor¹⁵ (fig. 1/1,3—4, 7; 2/8; 3/2).

Varianta I-1b, o constituie fibulele avind corpul bine arcuit, lucrat din bandă de formă dreptunghiulară, mai îngustă decît aceea a piciorului, port-agrafa, mai mult sau mai puțin depărtată de corpul piesei, înfășurată de obicei la mijloc, împărțind fibula în două părți aproximativ egale. Placa piciorului, de formă trapezoidală, alungită în cele mai multe cazuri, dar uneori și foarte scurtă, este lucrată din bandă mai lată decît partea arcuită a fibulei. Cele mai multe exemplare sînt lucrate prin batere (forjare) și finisare și mai rar prin turnarea arcului și piciorului, ulterior forma definitivă fiind modelată manual. Numeroase piese sînt ornamentate atît pe partea arcuită, cît și pe picior, cu motive geometrice realizate prin gravare și ștanțare, într-un caz sau două obținute chiar prin turnare. Exemplare care pot fi incluse în această variantă sînt atestate la Histria¹⁶, Adamclisi (Tropaeum Traiani)¹⁷, Izvoarele (Pirjonia)-

⁹ V. Teodorescu, *Cireșanu—un aspect cultural daco-roman din secolele IV—V e.n. la sud de Carpați*, în *Anuar Prahova*, 1, 1984, p. 53, fig. 5/A1.

¹⁰ V. Teodorescu, M. Peneș, *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca (Budureasca 1—Budureasca 31), jud. Prahova, oglindă a continuității multimilenare de viață, a unității culturale și a densității paleodemografice în zonă*, în *Anuar Prahova*, 1, 1984, p. 47, fig. 22/1a—1b.

¹¹ Gh. Diaconu, *Über die Fibeln mit umgeschlagenem Fuss in Dazien, in Dacia*, N.S., XV, 1971, 1971, p. 254, pl. IX/11; idem, *Elemente timpurii ale culturii romanice la Tîrșoru Vechi*, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 522, fig. 3/6.

¹² G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 170, fig. 143/7.

¹³ Piesă inedită, cercetată prin bunăvoința muzeografei L. Musca de la Muzeul de Istorie din Tîrșoviște.

¹⁴ I. Nestor, Eug. Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1950—1972)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 194, fig. 1/10 și informații suplimentare datorate bunăvoinței cercetătoarei dr. Eug. Zaharia de la Institutul de arheologie—București.

¹⁵ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (555—568 u.Z.)*, Budapest, 1961, p. 110, pl. CCXII/5; S. Dumitrașcu, *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n.*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 88, pl. II/2. Piesa provine din cartierul Salca—Fabrica de cărămizi Guttman, din zona unui cimitir în care au fost descoperite și alte numeroase fibule și obiecte de podoabă din secolele V—VI e.n., astfel că și fibula romano-bizantină aparține aceleiași vremi.

¹⁶ Em. Condorachi și colab., *Șantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 21, fig. 7/b.

¹⁷ I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani, I—Cetatea*, București, 1979, p. 189, 192, fig. 174/10 . 3—10 . 4; 175/10 . 3—10 . 4.

Constanța ¹⁸, Ovidiu—Constanța ¹⁹, Celei (Sucidava) ²⁰, București—Militari ²¹, Tirgșoru Vechi—Prahova ²², Davideni—Neamț ²³ și Poian—Covasna ²⁴ (fig. 2/1—3, 5, 7, 9; 3/1·4—5, 9).

Varianta I-7c, este reprezentată de fibule avind partea arcuită lucrată din bandă de formă dreptunghiulară sau ușor trapezoidală, mai lată decît aceea a piciorului. Piciorul, lucrat din bandă îngustă este, fie de formă dreptunghiulară, fie (mai rar) de formă trapezoidală, mai mult sau mai puțin alungită. Și la aceste exemplare port-agrafa, mai depărtată sau mai apropiată de picior, este prinsă prin înfășurarea în spirală de corpul fibulei, aproximativ la mijloc, împărțind de obicei piesa în două părți egale. Partea arcuită și piciorul sînt de regulă ornamentate, cu diverse motive geometrice, obținute prin gravare și ștanțare. În această variantă pot fi încadrate unele exemplare descoperite la Adamclisi (Tropaeum Traiani) ²⁵, Piatra Frecăței (Beroe) ²⁶ și Topraichioi-Tulcea ²⁷, București—Militari ²⁸, Moldoveni—Neamț ²⁹, Orlea-Olt ³⁰, Celei (Sucidava) ³¹, precum și două piese provenite din localități necunoscute, probabil din Muntenia sau Oltenia, aflate în colecțiile fostului Muzeu de Antichități din București ³² (fig. 1/2, 5—6; 2/4, 6; 3/3, 6—8).

Originea și cronologia acestei categorii de fibule cu piciorul înfășurat, datînd în general din secolele V—VII e.n., deși nu a constituit, așa cum s-a menționat, obiectul unui studiu special, mai amplu, au fost totuși discutate parțial (și incomplet) în raport cu alte categorii de fibule, obiecte vestimentare și de podoabă din această vreme ³³.

Astfel, mulți cercetători consideră, cu justificat temei, că fibulele cu piciorul înfășurat, lucrate manual, întîlnite în obiectivele din secolele V—VII e. n., își au originea în exemplarele documentate, în număr foarte mare, în așezările și necropolele aparținînd lumii barbare din secolele II—IV e. n., îndeosebi din regiunile nord-dunărene și nord-pontice, din vecinătatea imperiului sau aflate sub directă influență a civilizației sale ³⁴.

Într-adevăr, obiceiul de a purta fibule cu piciorul înfășurat, fie de tip roman, dacic, gotic sau sarmatic ³⁵, s-a răspîndit mai ales în cursul secolelor III—IV e. n. pe o arie geografică foarte întinsă care, în regiunile de est și sud-est ale Europei corespundea în mare parte cu aceea a culturii Sintana de Mureș-Cerneahov, puternic influențată în conținutul și evoluția ei de civilizația romană. Într-o anumită măsură, mai ales ca urmare a pătrunderii și stabilirii temporare a unor grupuri de goți la sud de Dunăre, moda unor astfel de obiecte vestimentare a fost acceptată treptat și în anumite zone ale imperiului, din Peninsula Balcanică sau din Pannonia.

Analizînd originea și evoluția acestei categorii de piese vestimentare, se constată că prototipurile din care au putut deriva exemplarele din secolele V—VII e. n. sînt atestate din perioada secolelor III—IV e. n., dar mai ales din a doua jumătate a secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, atît printr-descoperirile aflate în zonele din vecinătatea nemijlocită a imperiului sau puternic influențate de aceasta, cît și în regiunile propriu-zise ale imperiului roman târziu. Asemenea exemplare, aparținînd

¹⁸ Piese inedite, cercetate prin bunăvoința cercetătorilor dr. Gh. Diaconu și dr. R. Harhoiu, de la Institutul de arheologie București.

¹⁹ Piesă inedită, cercetată prin bunăvoința muzeografului dr. M. Bucovăla de la Muzeul de arheologie Constanța.

²⁰ D. Tudor, E. Bujor, A. Matrosenko, *Sucidava-V, în Materiale*, VII, 1961, p. 477, 480, fig. 2/5; D. Tudor, *Sucidava-une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 88, fig. 19/3,5.

²¹ M. Sgîbea, *Fibule din sec. III și VI e.n. descoperite în săpăturile arheologice de la Militari*, în *CAB*, I, 1963, p. 379—380, pl. II/2.

²² V. Teodorescu, *O nouă cultură recent precizată în țara noastră—Cultura Ipotești—Cîndești (sec. V—VII e.n.)*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie—decembrie, 1964*, II, București, 1971, p. 110, fig. 2/2; Gh. Diaconu, *op. cit.*, în *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 522, fig. 3/7.

²³ I. Mîtreă, *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în secolele V—VI e.n.*, în *Mem. Antiq.*, II, 1970, p. 361, fig. 13/5; idem, *op. cit.*, în *SCIVA*, 24, 1973, 4, p. 665, fig. 1/2.

²⁴ Z. Székely, *op. cit.*, p. 357, fig. 2/2.

²⁵ I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 189, fig. 165/10,20.

²⁶ A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe—VIIe siècles de notre ère)*, București, 1987, p. 79, pl. 146/240, b.

²⁷ Piesă inedită, studiată prin amabilitatea muzeografului A. Opaiț, de la Muzeul de istorie Tulcea.

²⁸ M. Sgîbea, *op. cit.*, p. 379—380, pl. II/1.

²⁹ I. Mîtreă, *op. cit.*, în *SCIVA*, 24, 1973, 4, p. 663—664, fig. 1/1.

³⁰ O. Toropu, *op. cit.*, p. 59, pl. 18/1. După părerea

noastră, fibula de la Orlea, prin caracteristicile pe care le prezintă, face parte din categoria tipurilor mai târzii, din prima jumătate a secolului al V-lea e.n., cf. A. K. Ambroz, *Fibuly evropejskoj Ėasti SSSR*, Moscova, 1966, p. 58, pl. 11/4—5.; A. Salamon, L. Barkoczi, *Bestattungen von Csădvdr aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jarkunderts*, în *Alba Regia*, XI, 1971, p. 56, 70, fig. 11/15; idem, *Arheologičeskie dannye k periodizacii poznerimskoj Pannonii (376—476)*, în *Drevnosti epochi velikogo pereselenija norodov V—VIII vekov*, Moscova, 1982, p. 33, 41, fig. 8/70.

³¹ D. Tudor, *Sucidava-III*, în *Dacia*, XI—XII (1945—1947), 1948, p. 197, fig. 41/14.

³² D. Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București*, în *Dacia*, IX—X (1941—1944), 1945, p. 505, fig. 10/115—116.

³³ O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923, p. 71—76; Cr. Pescheck, *op. cit.*, p. 255—267; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 38—41; E. A. Gorjunov, M. M. Kazanski, *O proischođenii širokoplantinčatych fibuly*, în *KS*, 153, 1978, p. 25—31; D. Janković, *Pozneantične fibule V—VII vekov i slavijane, în Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave-Bratislava, 7—14 sep.*, 1975, II, Bratislava, 1980, p. 171—181; L. V. Vakulenko, O.M. Prihodniuk, *Slavjanskije poselenija I tys. n.e.us. Sokol na Srednem Dnestre*, Kiev, 1984, p. 71—73, fig. 40.

³⁴ O. Almgren, *op. cit.*, p. 71—76, pl. VII/158—160; Cr. Pescheck, *op. cit.*, p. 255—266; G. Gomolka-Fuchs, *Kleinfunde aus Metall, în Iatrus-Krivina, Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau*, II, Berlin, 1982, p. 151—152.

³⁵ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 9, 57—66; Gh. Diaconu, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 253—263.

secolului al IV-lea și primei jumătăți a secolului al V-lea (și chiar mai târziu) sînt întîlnite cu o serie de alte vestigii, din aceeași vreme, în unele obiective de la nordul Dunării de Jos³⁰ și Mijlocii³¹, în Grecia³², Bulgaria³³ și Jugoslavia³⁴, precum și în regiunile nord pontice din sudul Uniunii Sovietice³⁵.

Ținînd cont de linia evolutivă, care poate fi precizată pe baza existenței unor numeroase exemplare cu o cronologie bine stabilită, aflate atît în imperiu, cît și în zonele din afara lui, putem aprecia că, în spațiul carpato-dunăreano-pontic cele mai timpurii fibule, lucrate din bandă subțire avînd corpul arcuit și piciorul de formă dreptunghiulară, de obicei mai îngust, iar port-agrafa înfășurată spiralic mai apropiată de picior, provin din complexe arheologice datînd cel mai tîrziu pînă la mijlocul secolului al V-lea, fiind descoperite împreună cu alte obiecte vestimentare, piese de podoabă, monede, ceramică etc., aparținînd cronologic aceleași vremi. Este cazul exemplarelor descoperite în așezarea nr. 1 de la Bratei—Sibiu³⁶, a unei fibule aflată în complexul romano-bizantin de la Topraichioi—Tulcea³⁷, găsită în asociație și cu o monedă de la Teodosius al II-lea, precum și a pieselor de la Cireșanu³⁸ și Tirgșoru Vechi³⁹—Prahova, provenite din orizontul post-Sintana de Mureș al așezărilor respective, aparținînd primei jumătăți a secolului al V-lea, datat pe baze stratigrafice și prin asocierea pieselor amintite cu obiecte și ceramică specifice acestei perioade. Aceleași vremi trebuie să i se raporteze și exemplarele descoperite izolat la Gura Văii-Vaslui⁴⁰ și Orlea—Olt⁴¹.

Prototipurile acestor fibule, precum și piese asemănătoare ca formă, tehnică de lucru și ornamente, sînt întîlnite, așa cum s-a menționat, în lumca barbară din zonele de influență ale imperiului⁴², dar și în Peninsula Balcanică⁴³, unde sînt date în principal din secolul al IV-lea și pînă în prima jumătate a celui următor.

Cronologic și tipologic, ulterior, pe linie evolutivă se situează exemplarul descoperit la Moldoveni-Neamț, datat în secolele V—VI e. n.⁴⁴, precum și piesele din aceeași vreme, încadrate de noi în varianta I-1b, de la Davideni—Neamț și Poian—Covasna, ca și fibula provenită dintr-o localitate necunoscută din Muntenia sau Oltenia, toate prevăzute cu picior scurt, de formă trapezoidală, care își au și ele, evident, prototipurile în fibulele din secolele III—IV e. n., folosite atît în imperiu⁴⁵, cît și în regiunile de la nordul Dunării de Jos și Mijlocii⁴⁶, precum și în unele zone din sudul Uniunii Sovietice⁴⁷, unde sînt atestate în complexe de locuire conținînd de regulă un bogat inventar, caracteristic perioadei respective.

Din acest tip de fibulă vor deriva exemplarele din secolele VI—VII e. n. avînd placa arcuită de formă dreptunghiulară sau ușor trapezoidală și piciorul, fie dreptunghiular, fie trapezoidal, mai lung sau mai scurt, ambele ornamentate, încadrate de noi în variantele I-1b—I-1c, ca cele descoperite în cetățile romano-bizantine din Dobrogea⁴⁸ sau de la nordul Dunării⁴⁹, precum și în alte obiective din restul spațiului carpato-dunăreano-pontic⁵⁰.

³⁰ Gh. Diaconu, *op. cit.*, *passim*; L. Bărză, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cămințul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 60—63, pl. XXIII/3—5, 7—8; XXIV/1—5.

³¹ M. Părducz, J. Korek, *Germanen besiedelten Märos Tisza-Körös-Stromgebietes*, in *AE*, 1946—1948, pl. LV/3—4; LX/9; M. Părducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit*, Budapest 1963, fig. 4/8; D. Csállany, *op. cit.*, p. 81—82, 212, 225, pl. XLXXV/1 CXCXVII/33; CCXI/1—2.

³² H. Philipp, *Bronzeschmuck aus Olympia*, Berlin, 1981, p. 341—342, pl. 74/1218—1219.

³³ V. Lybenova, in *Pernik, poselišcen život na čohma Kraka ot V hil. pr.n.e. do VI v na n.e.*, I, Sofia, 1981, p. 168—169, fig. 109/2; 110/5, 13, 15; G. Gomolka-Fuchs, *op. cit.*, p. 150—154, pl. 55/261—262.

³⁴ D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Belgrad, 1980, p. 15; 26, pl. IV/5—8; IX/1,4; D. Janković, *op. cit.*, Belgrad, 1981, p. 168—169, pl. XIII/1, 3, 5, 8.

³⁵ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 9—67.

³⁶ I. Nestor, Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 194, fig. 1/10.

³⁷ Piesă inedită, în muzeul de istorie Tulcea.

³⁸ V. Teodorescu, *op. cit.*, in *Anuar Prahova*, 1, 1984, p. 53, fig. 5/A.1.

³⁹ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 254, pl. IX/11.

⁴⁰ G. Coman, *op. cit.*, p. 170, fig. 143/7.

⁴¹ O. Toropu, *op. cit.*, p. 59, pl. 18/1.

⁴² A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 58, fig. 3/10; J. Teirat, *Morava na sklonku antiky*, Praga, 1982, p. 83—84, 216, fig. 26/1; 27/7; 94/4; idem, *Naši země Fynské podunavji na počátku dobi stěhování národů*, in *PA*, XXVI, 1985, 2, p. 348, 378, 384, fig. 23/4—5; 48/15; D. Csállany, *op. cit.*, p. 225, pl. CCXI/1—2.

⁴³ D. Dimitrievič, J. Kováčević, Z. Vinski, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslavenskog Podunavija*, Zemun, 1962, p. 117—118, fig. 7; D. Mrkobrad, *op. cit.*, p. 26, pl. IX/6—8.

⁴⁴ I. Mitrea, *op. cit.*, p. 663—664, fig. 1/1.

⁴⁵ M. Părducz, J. Korek, *op. cit.*, pl. LV/3—4; LX/9; D. Mrkobrad, *op. cit.*, pl. IV/7—8.

⁴⁶ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 240, 248—250, 254, 256, pl. VII/11—16; VIII/10—11; IX/4, 6, 8.

⁴⁷ A. K. Ambroz, *op. cit.*, p. 69, pl. 12/8—11; L. M. Rutkovskaja, *Arheologičeskie pamjatniki IV—VI vv v raione Kremenčinskogo Morija (Ukraina)*, in *SlovArch.*, XXVII, 1979, 2, p. 341, 347, 359, fig. 21/5; 25/25; 31/6; 34/5, 10; A. V. Dimitriev, *Rannesrednevekovye fibuly iz mogil'niha na r. Diurso*, in *Drevnosti epochi velikogo pereselenija narodov V—VIII vekov*, Moscova, 1982, p. 100, fig. 3/1, 3.

⁴⁸ Em. Condurachi și colab., *op. cit.*, p. 21, fig. 7/b; I. Bogdan-Cătănciu, Al. Harnea, *op. cit.*, p. 189, 192, fig. 165/10, 20; 174/10, 3—10, 4; 175/10, 3—10, 4; exemplare inedite, așa cum s-a mai amintit, sînt cunoscute la Izvoarele (Pirjoaia), Topraichioi-Tulcea, Piatra Frecăței (Beroc) și Constanța (Tomis).

⁴⁹ D. Tudor, *op. cit.*, in *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 197, fig. 41/14; idem, *op. cit.*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 88, fig. 19/3, 5—6; D. Tudor, E. Bujor, A. Matrosenko, *op. cit.*, p. 480, fig. 2/5.

⁵⁰ D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 10/115—116; M. Sgi-bea, *op. cit.*, p. 378—380, pl. 11/1—2; I. Mitrea, *op. cit.*, in *Mem.Antiq.*, II, 1970, p. 361, fig. 13/5; V. Teodorescu, *op. cit.*, in *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie*, II, 1971, p. 110, fig. 2/2; Z. Székely, *op. cit.*, p. 357, fig. 2/2; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1981, p. 33—34, fig. 7/1—3, 5—6.

Datarea acestor exemplare în perioada secolelor VI—VII e. n. este bine asigurată de contextul arheologic în care ele în mod obișnuit au apărut. Astfel, la Histria ⁵⁷, Adamclisi (Tropaeum-Traiani) ⁵⁸, Piatra Frecăței (Beroe) ⁵⁹ și Celei (Sucidava) ⁶⁰, fibulele de acest gen au fost descoperite în ultimile două niveluri de locuire din existența acestor cetăți, împreună cu numeroase alte obiecte vestimentare și de podoabă, unelte și ceramică, specifice, precum și cu monede bizantine, emisiuni eșalonate de la Anastasius I și până la Mauricius Tiberiu și chiar Focas. Prin urmare, asemenea fibule au avut o perioadă de folosire îndelungată, fiind întâlnite destul de frecvent încă de la începutul secolului al VI-lea și până în primele decenii ale secolului al VII-lea. Aceeași largă încadrare cronologică, în general, o au și variantele de fibule, identice ca formă, tehnică de lucru, ornamente și dimensiuni, descoperite în Peninsula Balcanică ⁶¹, îndeosebi în obiectivele romano-bizantine din Jugoslavia ⁶² și Bulgaria ⁶³. Un exemplar este cunoscut în sud-estul Ungariei ⁶⁴ și alte citeva în unele complexe din regiunile sudice ale Uniunii Sovietice ⁶⁵, unde sînt datate în aceeași vreme.

Din acest tip de fibulă s-au dezvoltat desigur și exemplarele cu placa arcuită foarte lată și piciorul îngust, de formă romboidală, trapezoidală sau dreptunghiulară, cum sînt cele descoperite în Albania ⁶⁶, Jugoslavia ⁶⁷ și Grecia ⁶⁸, precum și din regiunile crimeano-niprovienne și ale Mării de Azov ⁶⁹, datate în general în secolul al VII-lea și după unii specialiști chiar în secolul al VIII-lea ⁷⁰. Fibule de acest tip, cu excepția unui exemplar care ar putea, eventual, prezenta unele caracteristici asemănătoare, provenit dintr-o localitate necunoscută din Muntenia sau Oltenia ⁷¹, nu sînt atestate deocamdată în regiunile carpato-dunăreano-pontice.

II. *Fibule turnate din bronz.* O altă categorie de fibule romano-bizantine, atestată în regiunile carpato-dunăreano-pontice, o constituie cele din bronz, lucrate prin turnarea întregii piese, inclusiv a port-agrafei și a barei ei de legătură. Resortul de prindere a acului este, ca și la alte categorii de fibule, asamblat manual. La multe exemplare acul de prindere și chiar resortul sînt lucrate din fier.

Considerată, pe drept cuvînt, un produs specific culturii bizantine ⁷², această categorie de fibule a fost, după cum s-a mai amintit, mult mai bine studiată, decît aceea cu piciorul înfășurat, datorită și numărului considerabil mai mare al exemplarelor descoperite, în comparație cu a altor tipuri de piese vestimentare.

Pînă în prezent, în regiunile carpato-dunăreano-pontice au fost descoperite aproximativ 60 de exemplare de acest tip, repartizate geografic inegal, cele mai multe provenind din zonele de sud-vest ale României și din Dobrogea, dar nelipsind, cu excepția Transilvaniei, deși mai rare, în celelalte provincii ale țării.

O deosebită concentrare de fibule din bronz turnate s-a constatat în cetatea romano-bizantină de la Drobeta-Turnu Severin ⁷³, unde au fost găsite 10 exemplare nefinisate, turnate în tipare bivalve, împreună cu alte obiecte caracteristice, provenite dintr-un atelier specializat în producerea unor astfel de piese vestimentare, apoi la Orșova (Dierna) ⁷⁴, unde au fost scose la iveală 11 fibule întregi sau fragmentare, precum și la Celei (Sucidava) ⁷⁵, de unde provin alte 7 exemplare de același tip sau ase-

⁵⁷ Em. Condurachi și colab., *op. cit.*, p. 16, 19, 21.

⁵⁸ I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 226.

⁵⁹ A. Petre, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 579; idem, *op. cit.*, București, 1987, p. 109—117.

⁶⁰ D. Tudor, *op. cit.*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 87—88, 105—107.

⁶¹ Cr. Pescheck, *op. cit.*, p. 256—262, fig. 1/1,5; 2/1; 4/1.

⁶² Z. Vinski, *op. cit.*, p. 39—40, pl. XXXII/5, 9, 12, 14—15; XXXIII/1—2, 4—9, 11; XXXIV/4—5, 10—11; XXXV/2; D. Jancović, *op. cit.*, p. 221, fig. 69/d—e; 70; pl. XV/15—21; XVI/1—4, 9.

⁶³ St. Stefanov, *Kasnovinski fibuli ot Novae*, în *Izslodovanija v pамет na Karel Skorpil*, Sofia, 1961, p. 348, fig. 3/13, 18—19; D. P. Dimitrov și colab., *Arheologičeski razkopki v istočnija ektor na Novo prez 1967—1968*, în *Izvestia Sofia*, XXXIV, 1974, p. 182, fig. 10; P. Slancev, I. Kokorov, *Antični materiali ot zemleshevo na s. Cholmitza, Velikotyrnovski okrug*, în *Godišnik na muzeite Sevrna Bulgaria*, I, Sofia, 1975, p. 9, pl. VII/k; V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168—169, fig. 109; 110; G. Gomolka-Fuchs, *op. cit.*, p. 151—152, p. 155/261—262.

⁶⁴ D. Csállany, *op. cit.*, p. 180, pl. CXXXV/2.

⁶⁵ N. I. Repnikov, *Nekotorye mogil'niki oblasti Krymskikh gotov*, în *Zapiski*, XXVII, Odesa, 1907, p. 143, fig. 112—113.

⁶⁶ O. Velimirović-Žilić, *Mijeće. Vttr Pazar-ranno-strđnjovekovna nekropola*, în *Arheološki Pregled*, 8, 1966, p. 155, pl. XXXIV/4; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 40, pl. XXXVI; I. Rajterić-Sivec, *Oris arheološkega stanja in potojna razis-*

kovanja zgodnjevednjevske arheologije v Albaniji, în *Arheološki Vestnik*, XXV (1974), 1976, p. 558, pl. V/2—3, 5—H. Spahiu, *Varreza arbërore e Kalasë së Dalmaces în Iliria*, 9—10, 1979—1980, p. 32—33, pl. IV/11—13; S. Anamali, H. Spahiu, *Varreza arbërore e Kryfës*, în același volum, p. 83—84, pl. I/1; VII/1—8; D. Komata, *Varreza arbërore e Shurdhauit*, în același volum, p. 109—110, pl. IV/9—11.

⁶⁷ Z. Vinski, *op. cit.*, p. 40, pl. XXV/8a—8b.

⁶⁸ H. Bulle, *Ausgrabungen bei Aphiona auf Korfu*, în *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, 59, 1934, p. 227—229, fig. 28; 29.

⁶⁹ Ju. V. Kuharenko, *Širokoplascinčatye fibuly*, în *KS*, 74, 1959, p. 143—145, fig. 60/1—2, 4, 7; A. V. Bodijanski, *Arheologičeski nachodki v Dneprovskam Nadporože*, în *SA*, 1960, 1, p. 275—276, fig. 1/12; 4/3; E. A. Goriunov, M. M. Kazanski, *op. cit.*, p. 25—31, fig. 1/1—6.

⁷⁰ P. Träger, *Neue Funde aus Albanien*, în *Zeitschrift für Ethnologie* 34, 1902, p. 56—62; H. Bulle, *op. cit.*, p. 237—249; E. A. Goriunov, M. M. Kazanski, *op. cit.*, p. 29—30.

⁷¹ D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 10/115.

⁷² J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 169.

⁷³ A. Bejan, *op. cit.*, p. 257—262, fig. 1; 2; pl. I; II.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 266—267.

⁷⁵ D. Tudor, *Sucidava I*, în *Dacia*, V—VI, 1938, p. 411, fig. 15/14; idem, *Sucidava, II*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 374, fig. 8/g—j; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 197, fig. 41/13, 15.

TABELUL 2.

Cronologia principalelor descoperiri de fibule din bronz turnate.

LOCALITATEA	PRINCIPALELE ETAPE CRONOLOGICE				
	400—450	450—500	500—550	550—600	600—650
A DAMCLISI					
DROBETA-TURNU SEVERIN					
CELEI					
ORȘOVA					
BANAT					
HISTRIA					
ISACCEA					
GARVÂN					
TÎRȘORU VECHI					
HANSKA					
BACĂU					
PIATRA FRECĂȚEI					
MUNTENIA—OLTENIA					
SUCEAVA					
BIRLALEȘTI					
SĂRATA MONTEORU					
BORNIȘ					

mânătoare. De asemenea, în zona Clisurii Dunărene și Banat au mai fost descoperite încă 13 piese de același fel, întregi sau fragmentare⁷⁶.

Pornindu-se de la numărul relativ mare de fibule turnate, descoperite în regiunile de sud-vest ale României, precum și în zonele imediat învecinate de la sud de Dunăre, s-a încercat o primă clasificare tipologică a acestor obiecte vestimentare, stabilindu-se în principal patru variante și trei subvariante⁷⁷, în care s-au inclus însă și unele fibule din fier care, după părerea noastră, trebuie tratate special, deoarece constituie o categorie aparte.

Ținând cont numai de descoperirile cunoscute în regiunile carpato-dunăreano-pontice, aceste exemplare din bronz turnate pot fi clasificate, după noi, în următoarele variante și subvariante.

Varianta II-1 este reprezentată prin fibule a căror corp este împărțit în părți egale de bară care unește port-agrafa de partea arcuită. Partea arcuită a piesei și piciorul sînt semicirculare sau dreptunghiulare în secțiune avînd uneori suprafața turnată în trei fațete. Capătul părții arcuite înspre resort este prevăzut cu un buton dreptunghiular sau romboidal perforat, de care este asamblat resortul. Acul, de obicei din fier, este prins de corpul fibulei prin sistemul „țifinei” sau printr-un resort special alcătuit din mai multe spire înfășurate în jurul unui ax, nu prea mare, lucrat de regulă, tot din fier. Dimensiunile acestor piese sînt variate, măsurînd între 3,5 cm și 7—8 cm lungime. După formă și unele detalii ornamentale etc., această variantă se divide în mai multe subvariante și anume:

Subvarianta II-1a, cuprinde fibule care prezintă pe corp imitația înfășurării sirmei de legătură a port-agrafei, turnată odată cu întreaga piesă și reprezentînd circa 8—12 spire înfășurate. Suprafața piciorului este împărțită prin nervuri (nodozități) paralele, transversale, de obicei semicirculare, mai rar fațetate, dispuse în două sau trei registre, dintre care unul este rezervat imitației spiralice. În această subvariantă pot fi incluse unele exemplare descoperite la Dobreta—Turnu Severin⁷⁸, Orșova (Dierna)⁷⁹, Clisura Dunării⁸⁰, Celei (Sucidava)⁸¹, cele patru exemplare descoperite în localități necunoscute, pro-

⁷⁶ A. Bejan, *op. cit.*, p. 267.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 258—261.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 259—260, pl. I/a—b; II/a.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 266—267, pl. III/2—4, 7; IV/5.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 267, pl. III/1; IV/6.

⁸¹ D. Tudor, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 378, fig. 8/i; *idem*, *op. cit.*, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 197, fig. 41/13, 15.

babil din Muntenia sau Oltenia ⁸², piesele aflate la Piatra-Frecăței (Beroe) ⁸³, Adamclisi (Tropaeum Traiani) ⁸⁴, Histria ⁸⁵, Izvoarele (Pirjoaia)-Constanța ⁸⁶, Hansca, r. Kutuzov (Basarabia) ⁸⁷ și Bacău—Curtea Domnească ⁸⁸ (fig. 4/1—2, 6; 5/1, 3—4, 6—10; 6/7—11; 7/1—2, 6, 8, 10, 12).

Subvarianta II-1 b, o alcătuieste exemplarele identice ca formă și uneori dimensiuni, în care imitația înfășurării spirelor pe arc este redată prin turnare, dar care nu mai sînt prevăzute cu nervuri pentru delimitarea unor registre. Astfel de piese au fost descoperite la Suceava—Șipot ⁸⁹, Isaccea (Noviodunum) ⁹⁰, Dinogetia ⁹¹, Piatra Frecăței (Beroe) ⁹² și Căzănești-Vilcea ⁹³ (fig. 6/1—5).

Subvarianta II-1c, cuprinde fibule asemănătoare ca formă care, pe lângă imitația spirelor și existența nervurilor transversale au prevăzută pe partea arcuită o protuberanță alcătuită din mai multe discuri suprapuse, de dimensiuni diferite. Pînă în prezent este cunoscut doar un singur exemplar, provenit din Clisura Dunării ⁹⁴, cu analogii identice în descoperirile din Jugoslavia ⁹⁵ (fig. 5/5).

Subvarianta II-1 d este asemănătoare cu II-1 b, fiind lipsită însă de nervuri, dar imitația înfășurării spirelor este redată prin turnare sub forma unei sfere striate (ghem). În această subvariantă poate fi inclus doar un singur exemplar, de dimensiuni mici, descoperit la Celei (Sucidava) ⁹⁶, pentru care nu se cunosc analogii (fig. 7/3).

Varianta II-2, cuprinde, în general, fibule asemănătoare variantei II-1, dar la care le lipsește imitația înfășurării spirelor pe arc. În principal, în funcție de raportul dintre partea arcuită a piesei și picior, precum și alte elemente, în cadrul acestei variante pot fi deosebite următoarele subvariante:

Subvarianta II 2 a, cuprinzind piese lipsite de imitația înfășurării spirelor pe arc, dar care mai păstrează, încosebi pe picior și numai uneori pe partea arcuită, nervurile transversale. Bara de legătură dintre port-agrafă și picior împarte piesa în două părți aproximativ egale. În această subvariantă pot fi incluse unele exemplare de la Drobeta-Turnu Severin ⁹⁷, Clisura Dunării ⁹⁸, Tîrgușorul Vechi—Prahova ⁹⁹ și Bîrlălești—Vaslui ¹⁰⁰ (fig. 4/1—4, 6; 5/2; 6/6).

Subvarianta II-2 b, este reprezentată prin piese fără imitația înfășurării spirelor și a nervurilor transversale, corpul fibulei fiind împărțit de bara de legătură a port-agrafei cu piciorul în două părți inegale, aceea a piciorului fiind mai scurtă. Acestei subvariante i se pot raporta, deocamdată, două exemplare descoperite la Celei (Sucidava) ¹⁰¹ (fig. 7/4, 11).

Subvarianta II-2 c, caracterizată prin exemplare de dimensiuni mici, cărora le lipsește, de asemenea, imitația spirelor și nervurile transversale. Capătul piciorului se termină în unghi drept, bara care îl leagă de port-agrafă fiind egală cu aceea cu care acesta se prinde de partea arcuită a fibulei, formînd un fel de dreptunghi ajurat. În această subvariantă poate fi inclus numai un exemplar, descoperit în așezarea de la Borniș—Neamț ¹⁰², care nu-și găsește, deocamdată, analogii în aria de difuziune a fibulelor turnate romano-bizantine (fig. 6/12).

Fibulele din bronz turnate încadrate în variantele și subvariantele prezentate mai sus, au fost folosite în același timp, contemporaneitatea unora dintre ele fiind, de exemplu, clar dovedită de faptul că, la Drobeta-Turnu Severin în aceleași tipare s-au turnat concomitent (împreună și cu alte obiecte), piese aparținînd atît variantei II-1, cit și variantei II-2 (fig. 4/1—2, 6).

În ceea ce privește originea, evoluția și mai ales cronologia acestei categorii de fibule turnate, în stadiul actual al cercetărilor, se impun unele precizări.

În cetățile romano-bizantine, fibulele turnate, care apar de regulă însoțite de numeroase alte obiecte vestimentare și de podoabă, unelte, ceramică etc., au fost datate, fie în funcție de emisiunile monetare bizantine descoperite împreună cu ele în aceleași niveluri de locuire, fie în raport cu cronologia, bine stabilită, a unora din vestigiile cu care sînt asociate.

⁸² D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 11/117—120.

⁸³ A. Petre, *op. cit.*, București, 1987, p. 79, pl. 144/239, d.

⁸⁴ I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 191, fig. 169/10.2; 171/10.3.

⁸⁵ Em. Condurachi și colab. *op. cit.*, p. 19, fig. 7/a.

⁸⁶ Piese înedite la Institutul de arheologie București.

⁸⁷ I.A. Rafalovici, *Slavijane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 33, fig. 3/10.

⁸⁸ I. Mitrea, Al. Artimon, *Descoperiri profesionale la Curtea Domnească Bacău*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 236, fig. 13/1.

⁸⁹ D. Gh. Teodor, *Regiunile vădăritene ale României în secolele VI—VII*, în *MemAntiq.*, I, 1969, p. 199, fig. 16/1.

⁹⁰ I. Barnea, B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Materiale*, V, 1959, p. 470, fig. 10/7.

⁹¹ Gh. Ștefan și colab., *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 59, fig. 4/5.

⁹² A. Petre, *op. cit.*, p. 79, pl. 144/239, d.

⁹³ Gh. I. Petre-Govora, *Continuitatea daco-romană în nordul Olteniei în secolele IV—VII e.n. în lumina noilor des-*

coveriri arheologice și numismatice, în *Drobeta*, III, 1976 p. 113.

⁹⁴ A. Bejan, *op. cit.*, p. 267, pl. IV/4.

⁹⁵ D. Janković, *op. cit.*, p. 172, pl. XV/10; M. Seretenović, *Mohranjske Stene*, în *Berdapske Sueke*, II, Belgrad, 1984, p. 224, 229, fig. 216/2.

⁹⁶ D. Tudor, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 373, fig. 8/j.

⁹⁷ A. Bejan, *op. cit.*, p. 257—260, pl. I/a—b; II/b—d.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 267, pl. IV/1.

⁹⁹ Piese înedite în colecțiile Institutului de arheologie București.

¹⁰⁰ G. Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei (Ștepa colinară Horincea-Elan-Prud)*, în *ArkMold.*, VI, 1969, p. 291, fig. 17/a—b.

¹⁰¹ D. Tudor, *op. cit.*, în *Dacia*, V—VI, 1938, p. 411, fig. 15/14, *idem*, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 374, fig. 8/h.

¹⁰² R. Popovici, *Două piese vestimentare din secolele VI—VII e.n. descoperite la Borniș—Neamț*, în prezentul volum, p. 249—251.

La Histria, Adamclisi (Tropaeum Traiani), Piatra Frecăței (Beroe), Dinogetia, Celei (Sucidava) Drobeta-Turnu Severin și Orșova (Dierna), în complexele arheologice sau în orizonturile de cultură care conțin asemenea fibule turnate, au fost descoperite numeroase monede bizantine, emisiuni care se eșalonează, pe o perioadă de timp relativ întinsă între domniile lui Anastasius I și până la Focas inclusiv. În marea majoritate a cazurilor, ultimile niveluri de existență a cetăților menționate, în care apar de obicei și fibulele turnate sînt datate mai ales cu emisiuni monetare de la Justin II și Sofia, Mauriciu Tiberiu și uneori și Focas¹⁰³, ceea ce pare să indice cu destulă claritate că piesele vestimentare respective au fost folosite cu precădere în a doua jumătate a secolului al VI-lea și pînă în primele decenii ale celui următor. Pînă în prezent, nu avem nici o dovadă că asemenea fibule turnate au apărut cu monede sau alte vestigii caracteristice, datînd numai din prima jumătate a secolului al VI-lea.

Aceeași încadrare cronologică largă o oferă, de exemplu și descoperirile din cetățile romano-bizantine de la sud de Dunăre, din Jugoslavia și Bulgaria, unde au apărut numeroase exemplare de astfel de fibule turnate.

În acest sens sînt semnificative descoperirile unor fibule turnate la Caričin Grad (Justiniana Prima), în nivelurile datate cu monede bizantine, mai ales cu emisiuni din a doua jumătate a secolului al VI-lea și pînă la începutul celui următor¹⁰⁴. De asemenea, fibule turnate, de același tip cu unele variante precizate mai sus, au fost descoperite la Brazigovo¹⁰⁵, însoțite de 170 de monede, emisiuni eșalonate între anii 518—578, precum și la Sadoveț¹⁰⁶, unde asemenea piese vestimentare apar cu monede de la Justinian I, Justin II și Mauriciu Tiberiu. Numeroase fibule de același tip, însoțite de monede bizantine, emisiuni de la Anastasius I și pînă la Justin II și Sofia (circa 577) au fost scoase la iveală și la Pernik¹⁰⁷.

Departajarea cronologică pe bază de monede, antî și post Justinian I, a orizonturilor culturale din cetățile menționate, în care apar fibule turnate nefiind clară, este necesar să se ia în considerație și situațiile în care asemenea piese apar însoțite de alte obiecte vestimentare și de podoabă etc., cu o cronologie bine stabilită.

O asemenea posibilitate a fost oferită de descoperirile din unele așezări și necropole din spațiul carpato-dunăreano-pontic, ca cele de la Suceava-Șipot¹⁰⁸, Hanska¹⁰⁹, Borniș-Neamț¹¹⁰, Sărata Monteoru¹¹¹, Bratei¹¹² sau Piatra Frecăței (Beroe)¹¹³, unde fibulele turnate au apărut, fie în aceleași complexe, fie în aceleași niveluri stratigrafice, cu fibule digitate, cătărămi de tip „Sucidava”, „Siracuza” sau „Histria”, cercei, aplici și brățări de origine bizantină sau barbară, datate către sfîrșitul secolului al VI-lea și primele decenii ale secolului al VII-lea. Asemenea asociere a fibulelor bizantine turnate cu piese vestimentare și de podoabă de la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul celui următor a fost documentată și în multe din cetățile romano-bizantine din spațiul carpato-dunăreano-pontic¹¹⁴, precum și din Peninsula Balcanică¹¹⁵.

După cum o arată în mod clar piesele în curs de finisare descoperite la Drobeta-Turnu Severin sau concentrarea unui număr relativ mare de piese la sud de Dunăre, la Prahovo¹¹⁶, Negotin¹¹⁷ sau

¹⁰³ D. Tudor, *op. cit.*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 117, 122—124; I. Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 225—226; A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie Mineure aux VIe—VIIe siècles de notre ère*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 317—353; B. Mitrea, *Monedele și prăbușirea Dinogetiei la sfîrșitul secolului al VI-lea*, în *Pontica*, 7, 1974, p. 60—62; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VI e.n.*, Craiova, 1980, p. 220, 227.

¹⁰⁴ V. Kondić, Vl. Popović, *Caričin-Grad*, Belgrad, 1977, p. 380—383, 420.

¹⁰⁵ K. Tackenberg, *Germanische Funde in Bulgarien*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, V, 1928—1929, 257, p. 265—266.

¹⁰⁶ J. Welkov, *Eine Gotenfestung bei Sadoveț (Nordbulgarien)*, în *Germania*, 19, 1935, p. 156—157.

¹⁰⁷ V. Lybenova, *op. cit.*, p. 228—234.

¹⁰⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 108, fig. 6/1; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 21—22, fig. 11/4,7; 12/6, 11; 13/2.

¹⁰⁹ I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 32—33, fig. 2; 3/1—4, 8, 10.

¹¹⁰ R. Popovici, *op. cit.*, în prezentul volum, p. 249—251.

¹¹¹ I. Nestor, *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru*, în *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 292; I. Nestor, Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Sărata Monteoru*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 191—192, fig. 1; idem, în *Materiale*, V, 1959,

p. 516, fig. 3; idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 512—513; idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 514, fig. 1.

¹¹² Piesă inedită, descoperită împreună cu fibule digitate, cătărămi, aplici etc. în același orizont cultural, informații R. Harhoiu, Institutul de arheologie București.

¹¹³ A. Petre, *op. cit.*, p. 67—68, 70, 77—79, pl. 122—129, 141.

¹¹⁴ D. Tudor, *op. cit.*, p. 117—124, fig. 29; 31; 34; I. Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 189—192, fig. 165; 166; 167; 171; 174; 175; M. Davidescu, *op. cit.*, p. 216—236.

¹¹⁵ J. Welkov, *op. cit.*, p. 149—158; Z. Vinski, *op. cit.*, p. 7—50, pl. XVIII/5—7; XXI/3—4, 18; XXIII/3; XXIV/11; XXV/10; XXIX/7, 11; XXXI/2, 8; XXXII/6—8, 10—11; XXXIV/1—3, 6—9, 13—14; XXXV/3—5, 7—8; V. Kondić, Vl. Popović, *op. cit.*, p. 389—399, 413—420, pl. X—XXXVIII; H. Spahiu, *op. cit.*, p. 31—41, pl. III—V; S. Anamali, H. Spahiu, *op. cit.*, p. 79—92, pl. I; IV—XI; D. Mrkobrad, *op. cit.*, p. 25—68, pl. IX; XI—XVIII; XXXV—XXXVI; XLVIII; LXXVIII; CXXIX; V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168—202, fig. 107—122, D. Janković, *op. cit.*, p. 214—222, pl. XIII—XIX; G. Gomolka-Fuchs, *op. cit.*, p. 150—201, pl. 55—72.

¹¹⁶ D. Janković, *op. cit.*, p. 168—174, pl. XIV/1—6, 8—15; XV/1—15, 17—21.

¹¹⁷ Idem, *op. cit.*, în *Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave-Bratislava*, 1975, I, Bratislava, 1980, p. 171—181.

Pernik¹¹⁸, acest tip de fibulă bizantină a fost produs numai în anumite centre specializate, fiind răspândit cu precădere în unele zone ale Peninsulei Balcanice și în regiunile carpato-dunăreano-pontice, locuite în cursul secolelor V—VII c. n. de o numeroasă populație romanică. Asemenea fibule turnate sînt rare sau chiar lipsesc, din cite știm, în regiunile imperiului, de la sud de munții Balcani, unde au circulat mai mult fibule cu piciorul înfășurat.

Citeva exemplare turnate sînt documentate, în mod excepțional și în mediul populațiilor slave din Ucraina de vest¹¹⁹, prezența lor acolo datorîndu-se faptului că au putut fi vehiculate fie de prizonieri romani, fie de meșteri bizantini itineranți, nu mai devreme însă de a doua jumătate și, mai probabil chiar la sfîrșitul secolului al VI-lea. Un exemplar de fibulă turnată a fost semnalat în Cehoslovacia¹²⁰, iar un altul în Ungaria, în bazinul inferior al Tisei.¹²¹

În general, ținînd cont de cronologia orizonturilor arheologice în care, în marea lor majoritate, au fost descoperite fibulele romano-bizantine turnate de pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic și avîndu-se în vedere și asocierea lor frecventă cu obiecte vestimentare și de podoabă cu o cronologie bine stabilită, opinăm că ele pot fi datate cu începere din al treilea sfert al secolului al VI-lea, în regiunile lor de maximă difuziune, fiind folosite cel puțin pînă în primele decenii ale secolului al VII-lea. Către o asemenea datare s-au pronunțat și alți cercetători, în urma unei atente și documentate analize, încercînd cu justificat temei, să precizeze, în același timp și originea și linia lor de evoluție¹²².

Pornind de la realitățile arheologice constatate, am considerat și noi, la fel ca alți specialiști¹²³ și contrar unor opinii formulate mai demult¹²⁴, că fibulele cu piciorul înfășurat lucrate manual, au constituit prototipul din care au apărut și s-a dezvoltat apoi în cursul secolului al VI-lea exemplarele turnate.

După cum se poate ușor constata, fibula bizantină turnată imită, într-o foarte mare măsură, forma celor cu piciorul înfășurat manual, uneori nelipsind nici cele mai mici detalii, cum ar fi, de exemplu, striaiile de pe partea arcuită a pieselor, care sugerează, evident, sirma port-agrafei răsucită spiralic, unele ornamente, sistemul de prindere a acului de fier etc.

Prototipurile cu piciorul înfășurat care ar putea constitui capete de serie sînt, deocamdată, mai puțin bine date. Tipologic, piesele cu placa arcuită și piciorul în prealabil turnate, apoi asamblate manual prin înfășurarea capătului port-agrafei de corpul fibulei, ca cele de la Moldoveni-Neamț și Tîrșoru Vechi-Prahova, datate cel mai tîrziu pînă la jumătatea secolului al VI-lea, ar putea fi considerate exemplarele intermediare pe linia evolutivă, către tipurile turnate în întregime, specifice celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea și începutul celui următor. În cadrul acestei evoluții, exemplarul descoperit la Borniș-Neamț ar reprezenta, după părerea noastră, tipul cel mai tîrziu, în acest sens ple-dînd nu numai asocierea sa, în aceeași locuință, cu o cataramă de bronz de tip „Sucidava” tîrzie, ci și dimensiunile sale miniaturale, forma mult simplificată, neglijența în execuție și evidenta lui „barbarizare”, elemente vizibile de altfel și la catarama amintită.

În general, fibulele de bronz turnate, așa cum s-a presupus¹²⁵, coexistă un anumit timp cu fibulele cu piciorul înfășurat, lucrate manual, cel puțin între a doua jumătate a secolului al VI-lea și primele două decenii ale veacului următor.

Apariția tipului de fibulă din bronz turnată în întregime a fost determinată, fără îndoială, de folosirea pe scară tot mai largă a unor asemenea obiecte vestimentare, cu o utilitate destul de importantă pentru vremea respectivă, precum și de cererea, mereu crescîndă, a celor care le purtau, fapt ce a necesitat producerea lor în serie, prin turnare și, prin urmare, obținerea prin acest procedeu tehnic a unui număr sporit de exemplare, într-un timp mult mai scurt¹²⁶.

După cum am mai presupus, existența atelierelor menționate de la Drobeta-Turnu Severin și poate și a acelorora de la Orșova, Prahovo, Negotin sau Pernik este o dovadă certă că asemenea piese vestimentare s-au produs local, în zonele Dunării de Jos, de unde apoi s-au răspîdit, îndeosebi în spațiile locuite de o numeroasă populație romanică. De aceea, denumirea de „fibule bizantine dunărene” care li s-a dat acestor tipuri turnate¹²⁷ este întru totul justificată, putînd fi tot atît de bine, avîndu-se în vedere existența sigură a unui atare centru de producție, să fie denumită și „fibulă de tip Drobeta”.

III. *Fibule din fier*. Concomitent cu fibulele din bronz romano-bizantine, de tipul cu piciorul înfășurat sau turnate, în regiunile carpato-dunăreano-pontice, în perioada secolelor V—VII c. n. au fost folosite și unele tipuri de fibule lucrate din fier.

¹¹⁸ V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168—175, fig. 107—113.

¹¹⁹ I.S. Vinokur, *Dejaki jazištski simboli v ornamentni pamjatok tšernjachovskoi kul'turi*, în *Arheologia Kiev*, XIII, 1970, p. 116—117, fig. 5/4; V.D. Baran, *Pamjatniki tšernjachovskoi kul'tury baseina zapadnogo Buga*, în *MLA*, 116, 1964, p. 247, fig. 6/19.

¹²⁰ S. Uenze, *op. cit.*, p. 494.

¹²¹ D. Csállany, *op. cit.*, p. 156, 266, 324, pl. CCXXIII/27; CCXXIV/39.

¹²² S. Uenze, *op. cit.*, p. 486, 491—493.

¹²³ Idem, p. 489—493; A. Bejan, *op. cit.*, p. 259; D. Gh. Teodor, *op. cit.* Iași, 1981, p. 34; L.V. Vakulenko, O.M. Prihodniuk, *op. cit.*, p. 71—73.

¹²⁴ D. Jancović, *op. cit.*, p. 171—181; E. A. Goriunov, M. M. Kazanski, *op. cit.*, p. 28.

¹²⁵ S. Uenze, *op. cit.*, p. 490—491; A. Bejan, *op. cit.*, p. 259; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 33—34; L.V. Vakulenko O.M. Prihodniuk, *op. cit.*, p. 72.

¹²⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 33—34.

¹²⁷ A. Bejan, *op. cit.*, p. 261.

Dezvoltate și ele din tipuri de fibule mai timpurii, de sorginte romană sau chiar barbară, specifice secolelor II—IV e. n., ele au fost preluate și produse în atelierele romano-bizantine, parțial modificate, apoi răspândite pe spații geografice destul de largi, în cursul secolelor V—VII e. n. cunoscându-se mai multe tipuri, lucrute atât manual, cât și prin turnare, printre variantele atestate fiind și unele care imită, ca formă și tehnică de lucru, fibulele din bronz de tipul celor prezentate mai sus.

Luind în considerare numai exemplarele care pot fi datate cu mai multă certitudine, după părerea noastră, cu începere din prima jumătate a secolului al V-lea și până în primele decenii ale secolului al VII-lea, în regiunile carpato-dunăreano-pontice se cunosc până în prezent circa 35 de exemplare întregi sau fragmentare, inegal repartizate geografic, provenite din așezări și necropole sau descoperiri întâmplătoare, deocamdată numai din Moldova, Transilvania și Dobrogea.

Ținând cont de tehnica lor de producere, precum și de formele principale, dimensiuni și ornamente, exemplarele cunoscute pot fi încadrate în două categorii distincte și anume:

TABELUL 3

Cronologia principalelor descoperiri de fibule din fier.

LOCALITATEA	PRINCIPALELE ETAPE CRONOLOGICE				
	400—450	450—500	500—550	550—600	600—650
BRATEI					
KODIN					
OVIDIU					
CONSTANȚA					
GHELAIEȘTI					
BOTOȘANA					
DAVIDENI					
MOREȘTI					
BOROȘEȘTI					
TOPALU					

III-1, Fibule din fier cu piciorul înfășurat;

III-2, Fibule din fier turnate în întregime.

Fiecare din aceste două categorii, în funcție de o serie de elemente prezintă mai multe variante.

III-1. *Fibule din fier cu piciorul înfășurat*, executate prin forjare și finisare, apoi asamblate manual. Ele au corpul bine arcuit, lucrat din bandă lată sau îngustă, dreptunghiulară, ovală sau semi-circulară în secțiune, piciorul fiind îngust sau mai lat, de formă dreptunghiulară mai rar trapezoidală. Manșonul port-agrafei, mai scurt sau mai lung, este prevăzut la capăt cu o sîrmă sau bandă îngustă cu ajutorul căreia este prins de partea arcuită a fibulei prin metoda înfășurării în spirală, în zona unde partea arcuită se unește cu piciorul. Resortul de prindere al acului este mic, format de obicei din trei-patru spire, uneori fiind prevăzut cu o coardă petrecută pe dedesupt.

Luind în considerare forma părții arcuite și a piciorului putem deosebi mai multe variante și anume:

Varianta III-1a, în care au fost incluse fibulele cu partea arcuită lucrată din bandă lată dreptunghiulară, uneori și carenată, piciorul fiind mai îngust, dar avînd aproximativ aceeași formă dreptunghiulară. Port-agrafa destul de lungă este relativ mai depărtată sau mai apropiată de corpul piesei. Exemplare care pot fi raportate acestei variante sînt cunoscute la Botoșana-Suceava¹²⁸, Boroșești-Iași¹²⁹, Morești-Mureș¹³⁰ și Topalu-Constanța¹³¹ (fig. 8/1, 5—6, 9; 9/6, 8).

Varianta III-1b cuprinde fibulele cu partea arcuită lucrată din bandă relativ lată, de formă dreptunghiulară, piciorul fiind identic ca formă și mărime. Port-agrafa destul de lungă este, în general,

¹²⁸ D. Gh. Teodor, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984, p. 55, fig. 29/2.

¹²⁹ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința cercetătorului dr. M. Babeș de la Institutul de arheologie București.

¹³⁰ K. Horedt, *Morești. Gräbungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 145, fig. 51/4; pl. 41/4.

¹³¹ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința muzeografului V. Lungu de la Muzeul de arheologie din Constanța.

mai apropiată de corpul piesei. Fibule de acest fel au fost descoperite la Bratei-Sibiu¹³², Botoșana-Suceva¹³³ și Gheleşti-Neamț¹³⁴ (fig. 8/3, 8, 10; 9/2, 5).

Varianta III-1c. Fibule cu partea arcuită lucrată din bandă lată de formă dreptunghiulară, piciorul fiind trapezoidal sau ușor lobat spre capăt, terminat cu un mic apendice prelungit către port-agrafă. Manșonul port-agrafei este relativ apropiat de corpul piesei. Exemplare aparținând acestei variante au fost scoase la iveală la Bratei-Sibiu¹³⁵ și Davideni-Neamț¹³⁶ (fig. 8/2; 9/7).

Varianta III-1d. Fibule cu partea arcuită foarte lată de formă dreptunghiulară și piciorul îngust, părțile componente ale piesei fiind realizate, fie prin turnare, modelarea formei definitive și legarea port-agrafei de partea arcuită executată manual, fie prin forjare și apoi asamblată prin metoda înfășurării spiralice. În această variantă pot fi incluse doar două exemplare, unul de la Davideni-Neamț¹³⁷, ornament cu nervuri longitudinale pe placa arcuită și transversale pe picior, realizate parțial prin turnare și altul, lucrat manual, de la Topalu-Constanța¹³⁸ (fig. 8/7; 9/9).

III-2. *Fibule din fier turnate în întregime.* A doua categorie de fibule din fier o constituie cele turnate. Acestea au, în general, corpul arcuit lucrat din bandă îngustă, dreptunghiulară, circulară sau ovală în secțiune, uneori chiar torsionată, piciorul scurt, port-agrafa și manșonul de prindere a acului realizate prin lățirea părții inferioare a piciorului și îndoirea ei. Din cauza stării precare de conservare, ca și a descoperirii multora din ele în stare fragmentară, este dificil încă de precizat variante în cadrul acestei categorii. Se observă totuși că unele fibule au manșonul de prindere a acului mai lung sau mai scurt, format fie prin turnarea lui directă odată cu piesa, fie prin ciocănirea și lățirea ulterioară a părții inferioare a piciorului. Acul este prins în sistemul arcului cu două-trei spire și coardă petrecută pe sub partea arcuită a fibulei. Exemplare de fibule turnate din fier, unele încadrate în așa numitul tip „Praga”¹³⁹ sînt cunoscute la Kodin, r. Cernăuți¹⁴⁰, Botoșana-Suceava¹⁴¹, Morești-Mureș¹⁴², precum și la Ovidiu-Constanța¹⁴³, de unde provine o piesă de tipul „cu capete de ceapă”, aparținînd secolului al VI-lea.

Ținînd cont de contextul arheologic în care au fost descoperite, în general, fibulele din fier, cele mai timpurii exemplare pot fi considerate cele aflate în cimitirul nr. 1 de la Bratei și din așezarea de la Kodin. În ambele cazuri, cronologia complexelor închise în care astfel de piese vestimentare au apărut, uneori și în asociație cu alte obiecte, ceramică etc. este fixată aproximativ între anii 400–450 e.n.¹⁴⁴. În aceeași vreme se datează și fibula de dimensiuni mari, semiturnată și ornamentată cu nervuri longitudinale și transversale, de la Davideni. Este interesant de reținut că, atît la Bratei, cît și la Davideni, în același orizont cultural apar atît fibule turnate, cît și cu piciorul înfășurat manual, situație întilnită și în prima fază a așezării de la Botoșana (secolele V–VI e. n.), precum și în așezarea de la Morești din secolul al VI-lea, ceea ce demonstrează clar că ambele categorii au fost folosite concomitent în perioada secolelor V–VI e. n.

Prototipurile acestor fibule din fier, în special a celor turnate, precum și exemplare asemănătoare și chiar identice ca formă și tehnică de lucru sînt întilnite în unele complexe arheologice din necropolele romano-bizantine de la Histria¹⁴⁵ și Callatis¹⁴⁶ sau din alte obiective cercetate în restul spațiului carpato-dunăreano-pontic¹⁴⁷, unde sînt datate, în principal, în secolul al IV-lea, dar care au fost, mai mult ca sigur, folosite și în secolul următor.

Exemplare asemănătoare, încadrate cronologic în perioada secolelor IV–VI e. n. au fost descoperite și în unele obiective din Ungaria¹⁴⁸, Jugoslavia¹⁴⁹, Bulgaria¹⁵⁰ și Albania¹⁵¹, în aceste

¹³² L. Bărzu, *op. cit.*, p. 63, pl. XXV/2, 3a–b, 6a–b.

¹³³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 55, fig. 29/3; 31/2.

¹³⁴ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința muzeografului dr. St. Cucos, Muzeul de istorie Bacău.

¹³⁵ L. Bărzu, *op. cit.*, p. 63, pl. XXV/4a–b.

¹³⁶ I. Mîtreă, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni (sec. V–VII e.n.)*, în *Mem. Antiq.*, VI–VII (1974–1976), 1981, p. 83, fig. 15/3.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 83, fig. 15/4.

¹³⁸ Piesă inedită, studiată prin bunăvoința muzeografului V. Lungu de la Muzeul de arheologie Constanța.

¹³⁹ M. Schulze-Dörflamm, *Romanisch oder Germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau*, în *Jahrbuch RGZ*, 33, 1980, p. 600–605, fig. 7/8.

¹⁴⁰ I. P. Rusanova, B.A. Timošciuk, *Kodyn, slavjanskije poselenija V–VIII vv na r. Prut*, Moscova, 1984, p. 22, fig. 19/1–2.

¹⁴¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 55, fig. 29/1; 31/1.

¹⁴² K. Horedt, *op. cit.*, p. 145, pl. 41/5–8.

¹⁴³ M. Bucovală, Gh. Papuc, *Date noi despre fortificația de la Ovidiu-Municipiul Constanța*, în *Pontica*, XIV, 1981, p. 212.

¹⁴⁴ M. Schulze-Dörflamm, *op. cit.*, p. 600–605, 670, fig. 7, tabel 1.

¹⁴⁵ H. Nubar, *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină. Considerații generale asupra necropolei din sectorul basilicii „extra muros”*, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 204–205, fig. 5/5–7.

¹⁴⁶ C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 36–37, pl. XIV/M. 98, M. 301; XXXIII/3.

¹⁴⁷ Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III–IV e.n.*, București, 1965, p. 65, 92, pl. CXII/3; *idem, op. cit.*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 254; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 49, pl. XXXVIII/7–10.

¹⁴⁸ D. Csállany, *op. cit.*, p. 34, 226, pl. XIV/9–10; CCXIV/4.

¹⁴⁹ L. Zotović, *Necropola iz vremena seoba naroda sa vje gradska teritorije Viminacija, in Starinar*, N.S., XXXI, 1980–1981, p. 101–103, pl. I/1; II/2; VII/1; IX/3,6–7; X/1; D. Mrkobrad, *op. cit.*, p. 47, pl. XXXV/1–2; D. Janković, *op. cit.*, Belgrad, 1981, p. 168–220, pl. XIII/4–8.

¹⁵⁰ G. Gomołka-Fuchs, *op. cit.*, p. 152, pl. 55/243–244, 249, 255–258, 264; 56/245–248, 250–256; V. Lybenova, *op. cit.*, p. 168, fig. 108.

¹⁵¹ F. Prendi, *Një varrezë h kulturës arbërore në Lezhë, in Iliria*, 9–10, 1979–1980, p. 127; pl. III: IV/V8; XXX/1.

din urmă regiuni, din tipurile amintite derivând, probabil, și fibulele cu placa arcuită mai lată și piciorul mult mai îngust, de formă romboidală, trapezoidală sau dreptunghiulară, cu sau fără protuberanță la capăt, care au circulat în unele părți ale imperiului, de la sud de Dunăre, nu numai în secolele VI—VII e. n., ci și în secolele VII—VIII e. n.¹⁵², iar în regiunile nord-pontice ale Uniunii Sovietice chiar și în secolele VIII—IX e. n.¹⁵³.

Așa cum am arătat, prin forma și sistemul de prindere a port-agrafei de partea arcuită a piesei, ca și prin construcția resortului, dimensiuni și chiar ornamente, unele fibule din fier, mai ales cele cu piciorul înfășurat manual, imită pe cele din bronz, din perioada V—VI e. n., cum este cazul cu unele exemplare de la Morești¹⁵⁴ (fig. 8/1, 9).

În ceea ce privește aria de difuziune a fibulelor din fier, în general se observă că, la fel ca și exemplarele din bronz turnate, ele sînt mai rare sau chiar lipsesc în zonele imperiului de la sud de munții Balcani. Aceasta ar pleda în favoarea producerii lor în unele ateliere specializate din regiunile Dunării de Jos și Mijlocii, unde de altfel folosirea lor a avut o mai îndelungată tradiție, aici fiind întîlnite, așa cum am amintit și prototipurile principale din secolele II—IV e. n. din care au și derivat.

De aceea, în pofida aspectului „barbarizat” al unora dintre ele, prin forma și tehnica de lucru noi le-am considerat, în egală măsură, un produs al atelierelor meșteșugărești din imperiu sau din zonele imediat învecinate, puternic înrîurite de dezvoltarea meseriilor artistice din Bizanț.

*

Din analiza succintă a anumitor aspecte privind originea, evoluția și cronologia unor categorii de fibule, care au circulat în perioada secolelor V—VII e. n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic, a reieșit clar că astfel de piese vestimentare sînt, incontestabil, un produs al meseriilor artistice din Bizanț, fiind specifice numai anumitor zone ale Europei.

Cercetarea numeroaselor exemplare descoperite în regiunile carpato-dunăreano-pontice, ca și compararea lor cu piesele atestate, de asemenea în număr foarte mare, în Jugoslavia și Bulgaria mai ales, relevă faptul că astfel de fibule s-au produs în teritoriile bizantine de la Dunărea de Jos, fiind create și difuzate în perioada secolelor V—VII e. n., în principal de populația romanică.

Faptul că un asemenea obiect vestimentar, specific pentru anumite zone și grupuri etnice, a avut o evoluție aparte și oarecum-limitată în timp, s-a datorat, într-o anumită măsură și evenimentelor istorice petrecute în această parte a Europei de sud-est în perioada respectivă, epocă în general caracterizată prin numeroase și profunde transformări etno-culturale, determinate de amploarea unor noi migrații de populații și de situația politică și economică precară din imperiu, creată de aceste mișcări etnice.

Cauzele adoptării de către civilizația romano-bizantină a acestui tip de fibulă de sorginte barbară trebuie, prin urmare, căutate, așa cum de altfel au și opinat unii cercetători¹⁵⁵, în procesul general al transformărilor etno-demografice și culturale din regiunile balcano-dunărene ale imperiului, care au dus nu numai la acceptarea de către populațiile migratoare, stabilite temporar sau definitiv aici, a unor importante elemente din sfera culturii materiale și vieții spirituale bizantine, ci și într-o anumită măsură, la preluarea creatoare de către Bizanț a unor bunuri aparținînd lumii barbare.

Întradevăr, încă din cursul secolului al IV-lea, infiltrarea unor numeroase grupuri de populație gotică pe teritoriul imperiului și stabilirea unora din ele mai mult sau mai puțin îndelungată aici, a avut drept consecință o serie de mutații demografice, structura etnică a unor orașe sau zone devenind extrem de compozită. În aceste noi condiții, fenomenele de aculturație s-au putut desfășura pe un plan relativ larg și indiferent de sensul, evident romanic și bizantin al direcției în care acestea au evoluat, unele elemente ale lumii barbare s-au impus ca o nouă modă, curînd acceptată pe spații destul de întinse.

În acest context, evoluția fibulelor cu piciorul înfășurat, ca derivînd din tipurile specifice secolului al IV-lea, apare ca firească, acceptarea noilor tipuri „bizantinizate” fiind favorizată și de producerea lor, pe scară largă, în atelierele specializate ale imperiului sau în centrele meșteșugărești din zonele imediat învecinate ale acestuia, locuite de o populație romanică aflată în permanente și multiple legături cu lumea bizantină¹⁵⁶.

Odată însă cu amplificarea atacurilor populațiilor slave, din prima jumătate a secolului al VI-lea, în zonele balcano-dunărene ale imperiului, viața economică, mai ales în regiunile din apropierea Dunării, încep să fie tot mai mult perturbată.

Declanșarea unor noi ofensive slave, la mijlocul secolului al VI-lea, care cunoaște apoi o și mai mare amploare prin adăugarea atacurilor avarilor, din a doua jumătate a acestui veac, a înrăutățit

¹⁵² Z. Vinski, *op. cit.*, p. 40—41, pl. XXXV/8a—b; XXXVI/1—3, 4a—b.

¹⁵³ A.K. Ambroz, *op. cit.*, p. 46—47; A. V. Dimitriev, *op. cit.*, p. 79—81, 101, fig. 4/1—9.

¹⁵⁴ K. Horedt, *op. cit.*, p. 145, pl. 41/4,8.

¹⁵⁵ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 272.

¹⁵⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1981, p. 27—42.

și mai mult situația din regiunile respective, incursiunile avaro-slave în întreaga Peninsulă Balcanică având ca rezultat și ruinarea sau decăderea multora din centrele de producție meșteșugărească¹⁵⁷.

În această nouă situație politică restrângerea activității de producție a unor asemenea centre meșteșugărești, ca și încetarea definitivă a altora, a impus, mai ales în a doua jumătate a secolului al VI-lea, apariția și producerea fibulei din bronz turnată, prin acest procedeu putându-se satisface necesitatea obținerii în serie a unor asemenea piese vestimentare, în număr sporit și în timp mai scurt¹⁵⁸.

Centrele meșteșugărești unde asemenea fibule din bronz turnate au început să fie produse, cam de pe la mijlocul secolului al VI-lea, dar mai ales în a doua lui jumătate, cel puțin după concentrarea unor exemplare și existența certă a dovezilor despre o atare activitate, au fost situate într-o zonă geografică relativ restrinsă, limitată de orașele bizantine de la Drobeta-Turnu Severin, Orșova, Prahova, Negotin și Pernik care, în pofida ofensivelor slavo-avare, au fost probabil mai ferite de aceste atacuri și și-au putut continua îndeletnicirile, urmele de viață urbană fiind atestate în interiorul lor neîntrerupt, prin numeroase vestigii, până la începutul secolului al VII-lea.

Restringerea activității meșteșugărești în domeniul producerii fibulelor bizantine de tipul unora menționate mai sus, mai ales a aceloră cu piciorul înfășurat manual, lucrate în alte centre ale imperiului, ar explica circulația lor îndelungată și folosirea concomitentă a acestora cu cele turnate, în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Încetarea producției în centrele meșteșugărești specializate din aceste zone ale imperiului a unor asemenea categorii de piese vestimentare trebuie, desigur, pusă în legătură cu distrugerea lor, ca urmare a situației militare precare creată în jurul anului 602, care a determinat prăbușirea *limes*-ului dănean al Bizanțului, permițând instalarea definitivă a slavilor în Peninsula Balcanică.

În unele regiuni care, datorită unei situații politice aparte și a unor condiții geografice mai prielnice, au fost mai puțin afectate de amintitele invazii avaro-slave, ca cele ale Albaniei, de exemplu, fibulele de bronz sau fier au continuat să fie produse local, în forme noi sau apropiate, până în secolul al VIII-lea¹⁵⁹, situație întâmplătoare, deși în alte circumstanțe istorice, și în zonele nord pontice din sudul Uniunii Sovietice, unde variante ale acestor tipuri de fibule sînt atestate până în secolele VIII și IX e. n.¹⁶⁰

În felul acesta, fibula cu piciorul înfășurat și categoria derivată direct din ea, aceea turnată, își încheie sinuoasa ei evoluție.

Importanța aparte a acestor piese vestimentare pentru teritoriile carpato-dunăreano-pontice este subliniată nu numai de numărul și varietatea lor, ci și de faptul că, fiind un produs al meseriilor artistice bizantine, apărut ca urmare a sintezei culturale desăvîrșită în aceste regiuni, ele ilustrează în chip elocvent atât continuitatea populației autohtone romanice aici, cât și legăturile ei multiple și permanente cu civilizația Bizanțului, într-o epocă istorică în care marile transformări etno-demografice, lingvistice și culturale fixează definitiv limitele spațiale în care va continua să se afirme, în veacurile următoare, romanitatea orientală.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR

I. FIBULE DIN BRONZ CU PICIORUL ÎNFĂȘURAT

1. ADAMCLISI (TROPÆUM TRAIANI), JUD. CONSTANȚA
3 exemplare, cf. I. Bogdan-Cătănciu, Al. Barnea, *Tropaeum Traiani Cetatea*, I, București, 1979, p. 189, 192, fig. 165/10.20; 174/10.3-10.4; 175/10.3-10.4.
2. BĂLENI-ROMĂNI, JUD. DÎMBOVIȚA.
1 exemplar inedit, inf. L. Musca, Tîrgoviște.
3. BRATEI, JUD. SIBIU.
3 exemplare, cf. I. Nestor, Eug. Zaharia, *Materiala*, X, 1973, p. 194, fig. 1/10.
4. BUCUREȘTI-MILITARI.
2 exemplare, cf. M. Sgîbea, *CAB*, I, 1963, p. 378-380, pl. II/1-2.
5. BUDUREASCA, JUD. PRAHOVA.

1 exemplar, cf. V. Teodorescu, M. Peneș, *Anuar Prahova*, I, 1984, fig. 22/1a-b.

6. CIREȘANU, JUD. PRAHOVA.

1 exemplar, cf. V. Teodorescu, *Anuar Prahova*, I, 1984, p. 53, fig. 5/A1.

7. CELEI (SUCIDAVA), JUD. OLT.

3 exemplare, cf. D. Tudor, *Dacia*, XI-XII, 1948, p. 197, fig. 41/14; idem, *Sucidava-une cité daco-romaine et byzantine*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 88, fig. 19/3,5-6; D. Tudor și colab., *Materiala*, VII, 1961, p. 480, fig. 2/5.

8. CONSTANȚA (TOMIS), JUD. CONSTANȚA.

Exemplare inedite, neprecizate ca număr, inf. M. Irimia, Constanța.

9. DAVIDENI, JUD. NEAMȚ.

¹⁵⁷ Vl. Popović, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin*, în *MEFRA*, 87, 1975, I, p. 448-454, 469, 471-473, 486-497, 502.

¹⁵⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 34.

¹⁵⁹ H. Spahiu, *Gërmimet e vitit 1961 në varrezën herëshme*

mesjetare të Kalasë së Dalmaces, în *Studime Historike*, XVIII (1), 1964, 3, p. 82, 84, 93, pl. IV/10-12; S. Anamali, *Antikiteti i varës dhe mesjeta e hershme në kërkimet Shqiptare*, în *Iliria*, 9-10, 1979-1980, p. 8-10.

¹⁶⁰ V.A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 106, fig. 4/1-9.

- 1 exemplar, cf. I. Mitrea, *MemAntiq.*, II, 1970, p. 361, fig. 13/5.
10. GURA VĂII, JUD. VASLUI.
1 exemplar, cf. G. COMAN, *Statornicie, continuitate*, București, 1980, p. 170, fig. 143/7.
11. HISTRIA, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. Em. Condurachi și colab., *Materiale*, IV, 1957, p. 21, fig. 7/b.
12. IZVOARELE (PÎRJOAIA), JUD. CONSTANȚA.
Circa 10 exemplare inedite, inf. Gh. Diaconu, R. Harhoiu, București.
13. MOLDOVENI, JUD. NEAMȚ.
1 exemplar, cf. I. Mitrea, *SCI V*, 24, 1973, 4, p. 663-664, fig. 1/1.
14. ORADEA, JUD. BIHOR.
1 exemplar, cf. D. Csallany, *Archäologische Denkmäler der Gepiden*, Budapesta, 1961, p. 110, pl. CXXII/5; S. Dumitrașcu, *Crisia*, XIII, 1983, p. 88, pl. II/2.
15. ORLEA, JUD. OLT.
1 exemplar, cf. O. Toropu, *Romanitatea țirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 59, pl. 18/1.
16. OVIDIU, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar inedit, inf. M. Bucovală, Constanța.
17. PIATRA FRECĂȚEI (BEROE), JUD. TULCEA.
1 exemplar cf. A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe-VIIe siècles de notre ère)*, București, 1987, p. 79, pl. 146/240, b.
18. POLAN, JUD. COVASNA.
1 exemplar, cf. Z. Székely, *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 357, fig. 2/2.
19. TÎRĞȘORU VECHI, JUD. PRAHOVA.
2 exemplare, cf. Gh. Diaconu, *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 254, pl. IX/11; idem, *SCI VA*, 29, 1978, 4, p. 522, fig. 3/6-7; V. Teodorescu, *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie-1964*, II, București, 1971, p. 110, fig. 2/2.
20. TOPRAICHIOL-BABADAG, JUD. TULCEA.
1 exemplar inedit, inf. A. Opaț, Tulcea.
21. LOCALITĂȚI NECUNOSCUTE (MUNTENIA, OLTEANIA?).
2 exemplare, cf. D. Popescu, *Dacia*, IX-X, 1945, p. 505, fig. 10/115-116.
- II. FIBULE DIN BRONZ TURNATE
1. ADAMCLISI (TROPAEUM TRAIANI), JUD. CONSTANȚA.
3 exemplare, cf. I. Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *Tropaeum Traiani Celat. a*, I, București, 1979, p. 191, fig. 169/10.2; 171/10.3.
1 piesă inedită, inf. M. Irimia, Gh. Papuc, Constanța.
2. BACĂU, JUD. BACĂU.
1 exemplar, cf. I. Mitrea, Al. Artimon, *Carpica*, IV, 1971, p. 236, fig. 13/1.
3. BANAT (LOCALITĂȚI NECUNOSCUTE).
4 exemplare, cf. A. Bejan, *ActaMN*, XIII, 1976, p. 267.
4. BÎRLĂLEȘTI, JUD. VASLUI.
1 exemplar, cf. G. Coman, *ArchMold.*, VI, 1969, p. 291, fig. 17/1a-b.
5. BORNÎȘ, JUD. NEAMȚ.
1 exemplar, cf. R. Popovici, *ArchMold.*, XII, 1988, p. 249-251.
6. CĂZĂNEȘTI, JUD. VÎLCEA.
1 exemplar, cf. Gh. I. Petre-Govora, *Drobeta*, III, 1976, p. 113.
7. CELEI (SUCIDAVA), JUD. OLT.
7 exemplare, cf. D. Tudor, *Dacia*, V-VI, 1938, p. 411, fig. 15/14; idem, *Dacia*, VII-VIII, 1941, p. 373, fig. 8/g-j; idem, *Dacia*, XI-XII, 1948, p. 197, fig. 41/13-15.
8. CLISURA DUNĂRII, JUD. MEHEDINȚI.
9 exemplare, cf. A. Bejan, *op. cit.*, p. 267, pl. III/1; IV/1, 4, 6.
9. CONSTANȚA (TOMIS), JUD. CONSTANȚA.
Exemplare inedite, neprecizate ca număr, inf. M. Irimia, Constanța.
10. DROBETA-TURNU SEVERIN, JUD. MEHEDINȚI.
10 exemplare nefinisate, cf. A. Bejan, *op. cit.*, p. 257-260, 266, fig. 1-2; pl. I-II.
- 10a. GALIȚA (DERVENT) JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. P. Diaconu, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, I, 1985, p. 89, fig. 7.
11. GARVĂN (DINOGETIA), JUD. TULCEA.
1 exemplar, cf. Gh. Ștefan și colab., *Materiale*, VII, 1961, p. 59, fig. 4/5.
12. HANSCA, RAION KOTOVSK, R.S.S. MOLDOVE-NEASCĂ.
1 exemplar, cf. I.A. Rafalovici, *Slavjane VI-IX vekov v Moldovii* Chișinău, 1972, p. 33, fig. 3/10.
13. HISTRIA, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. Em. Condurachi și colab., *Materiale*, IV, 1957, p. 19, fig. 7/a.
14. ISACCEA (NOVIODUNUM), JUD. TULCEA.
1 exemplar, cf. I. Barnea, B. Mitrea, *Materiale*, V, 1959, p. 479, fig. 10/7.
15. IZVOARELE (PÎRJOAIA), JUD. CONSTANȚA.
Circa 10 exemplare inedite, inf. Gh. Diaconu, R. Harhoiu, București.
16. ORȘOVA (DIERNA), JUD. MEHEDINȚI.
10 exemplare, cf. A. Bejan, *op. cit.*, p. 266-267, pl. III/2.4, 6-7; IV/3-5.
17. PIATRA FRECĂȚEI (BEROE), JUD. TULCEA.
2 exemplare, cf. A. Petre, *op. cit.*, p. 79, pl. 144/239.
18. SĂRATA MONTEORU, JUD. BUZĂU.
1 exemplar, cf. S. Uenze, *Festschrift J. Werner*, II, München, 1974, p. 494, 7; inf. Eug. Zaharia, București.
19. SUCEAVA, JUD. SUCEAVA.
1 exemplar, cf. D. Gh. Teodor, *MemAntiq.*, I, 1969, p. 199, fig. 16/1.
20. TÎRĞȘORU VECHI, JUD. PRAHOVA.
1 exemplar inedit, inf. Gh. Diaconu, București.
21. LOCALITĂȚI NECUNOSCUTE (MUNTENIA, OLTEANIA?).
4 exemplare, cf. D. Popescu, *Dacia*, IX-X, 1945, p. 505, fig. 11/117-120.

III. FIBULE DIN FIER

1. BOROȘEȘTI, JUD. IAȘI.
1 exemplar inedit, inf. M. Babeș, București.
2. BOTOȘANA, JUD. SUCEAVA.
3 exemplare, cf. D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați în sec. V-VII. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984, p. 55, fig. 29/1-3; 31/1-2.
3. BRĂTEI, JUD. SIBIU.
6 exemplare, cf. L. Bârză, *Co tinuitatea populației autohtone în Transilvania (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 63, pl. XXV/2-6.
- 3a. BUDENI, JUD. SUCEAVA.
1 exemplar inedit, inf. M. Ignat, Suceava.
4. CONSTANȚA (TOMIS), JUD. CONSTANȚA.
Exemplare inedite, neprecizate ca număr, inf. M. Irimia, V. Lungu, C. Chera, Constanța.
5. DAVIDENI, JUD. NEAMȚ.
2 exemplare, cf. I. Mitrea, *MemAntiq.*, VII-VIII, 1981, p. 83, fig. 15/3-4.
6. GHELĂEȘTI, JUD. NEAMȚ.
1 exemplar inedit, inf. Șt. Cucuș, Bacău.
7. KODIN, RAION CERNĂUȚI, R.S.S. UCRAINA.
2 exemplare, cf. I. P. Rusanova, B. A. Timoșciuk, *Kodyn slavjanskoe poselenja V-VIII v na r. Prut*, Moscova, 1984, p. 22, fig. 19/1-2.
8. MOREȘTI, JUD. MUREȘ.
5 exemplare, cf. K. Floredt, *Morești. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 145-146, fig. 55; pl. 41/4-8.
9. OVIDIU, JUD. CONSTANȚA.
1 exemplar, cf. M. Bucovală, Gh. Papuc, *Pontica*, XIV, 1981, p. 212.
10. TOPALU, JUD. CONSTANȚA.
2 exemplare inedite, inf. V. Lungu, Constanța.

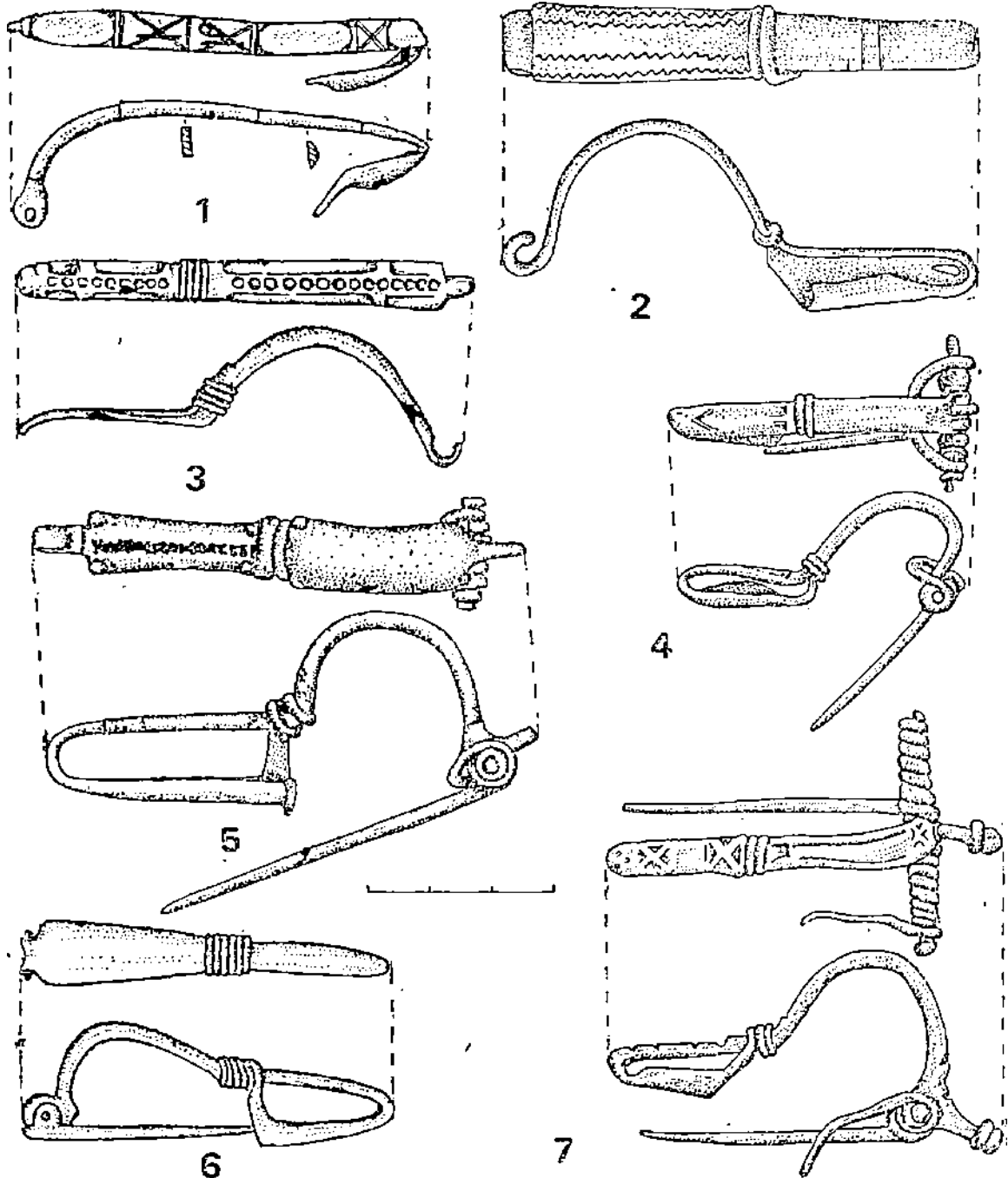

Fig. 1. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, din secolele V-VI e.n. 1, Cireșanu-Prahova ; 2, Topraichici-Tulcea ; 3, Tirgșoru Vechi-Prahova ; 4, Bratei-Sibiu ; 5, Moldoveni-Neamț ; 6, Orlea-Olt ; 7, Gura Văii-Vaslui.

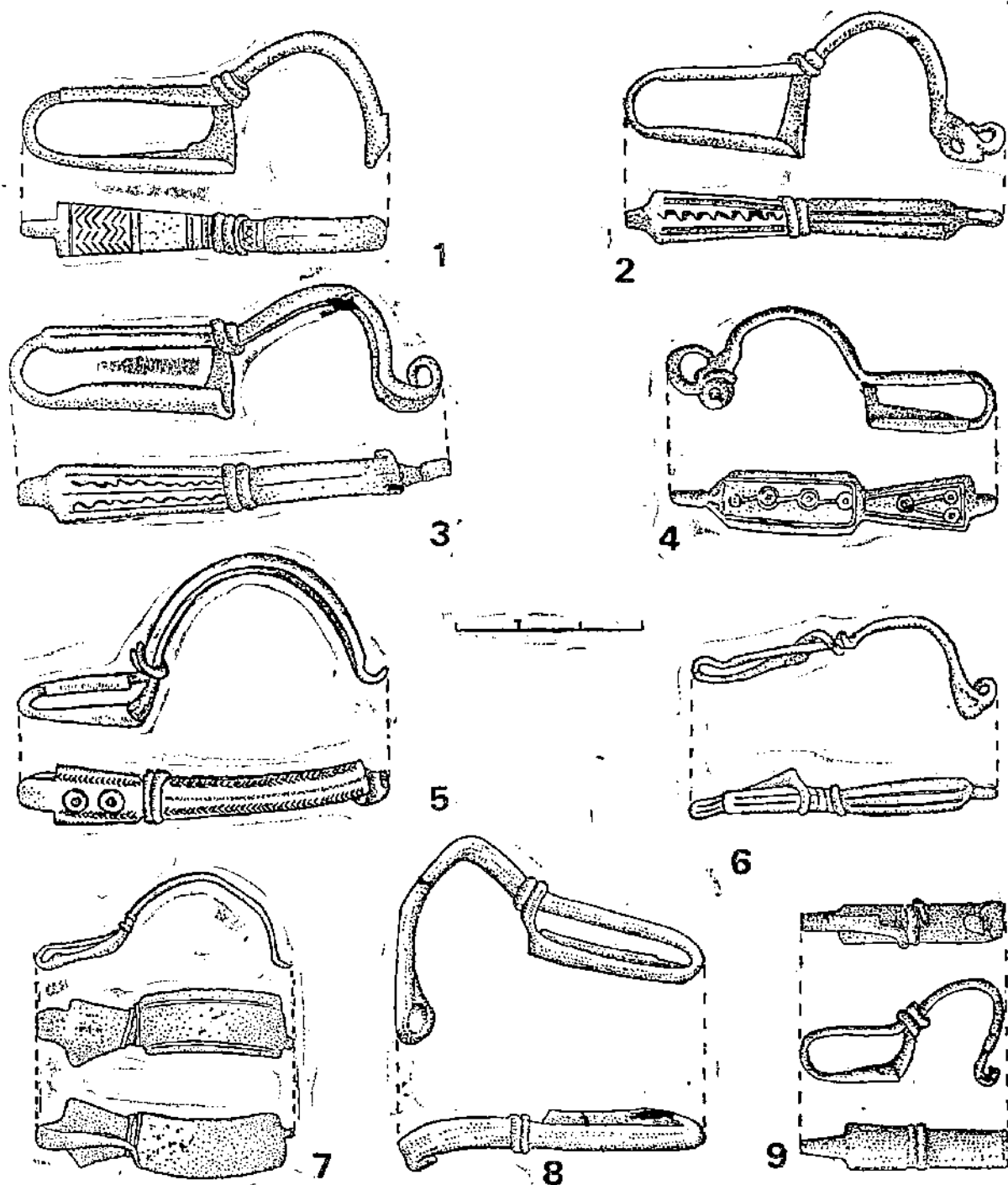

Fig. 2. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, din secolul al VI-lea e.n. 1-2, 6, Adamclisi—Constanța ; 3, Histria—Constanța ; 4, Piatra Frecăței—Tulcea ; 5, Ovidiu—Constanța ; 7, Davideni—Neamț ; 8, Oradea—Bihor ; 9, Poianu—Covasna.

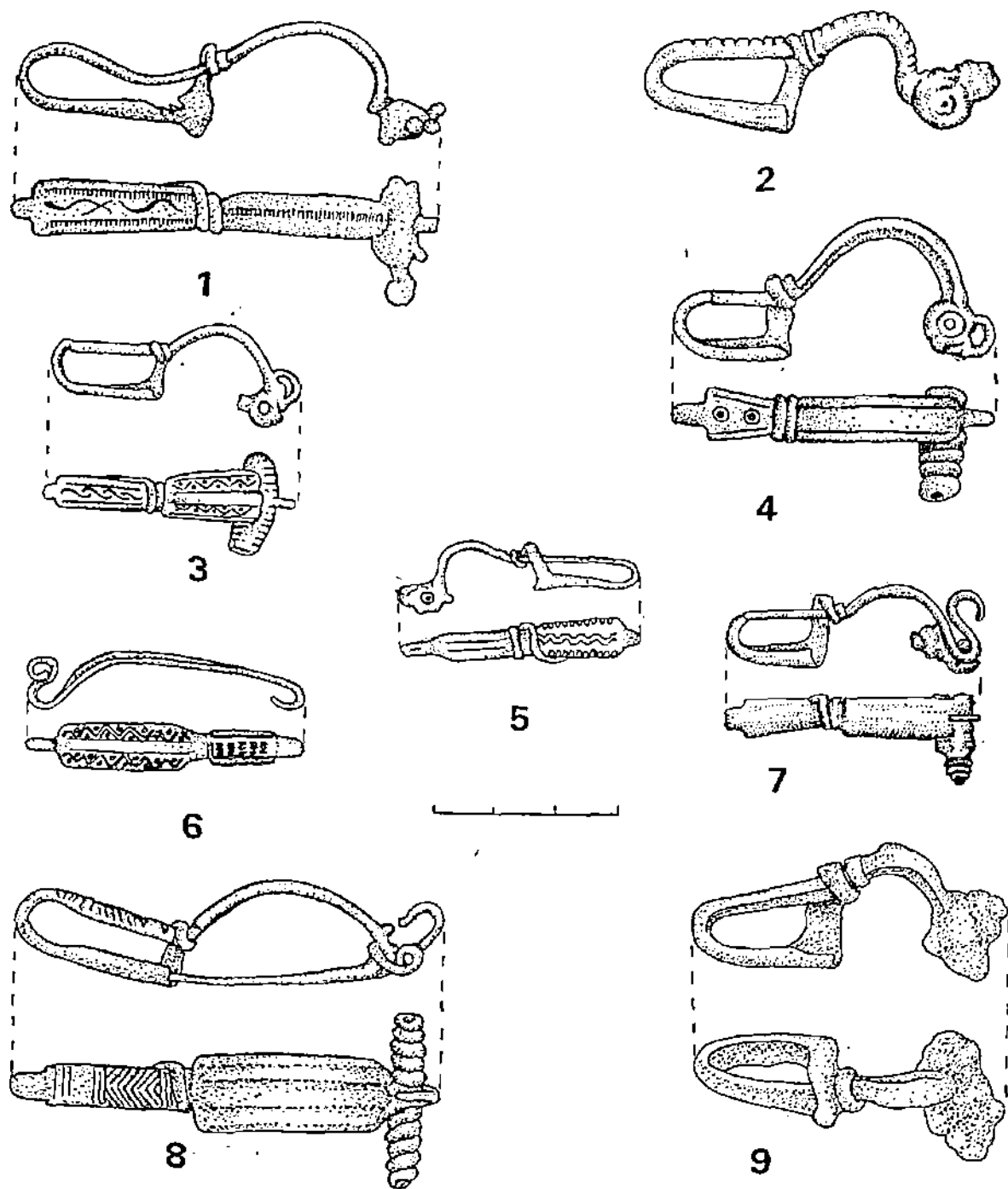

Fig. 3. Fibule din bronz cu piciorul înfășurat, din secolul al VI-lea e.n. 1,3-4, Cetei-Olt; 2, Budureasca-Prahoza; 5-6, București-Militari; 7-8, Localități necunoscute (Muntenia, Oltenia ?); 9, Tîrșoru Vechi-Prahoza.

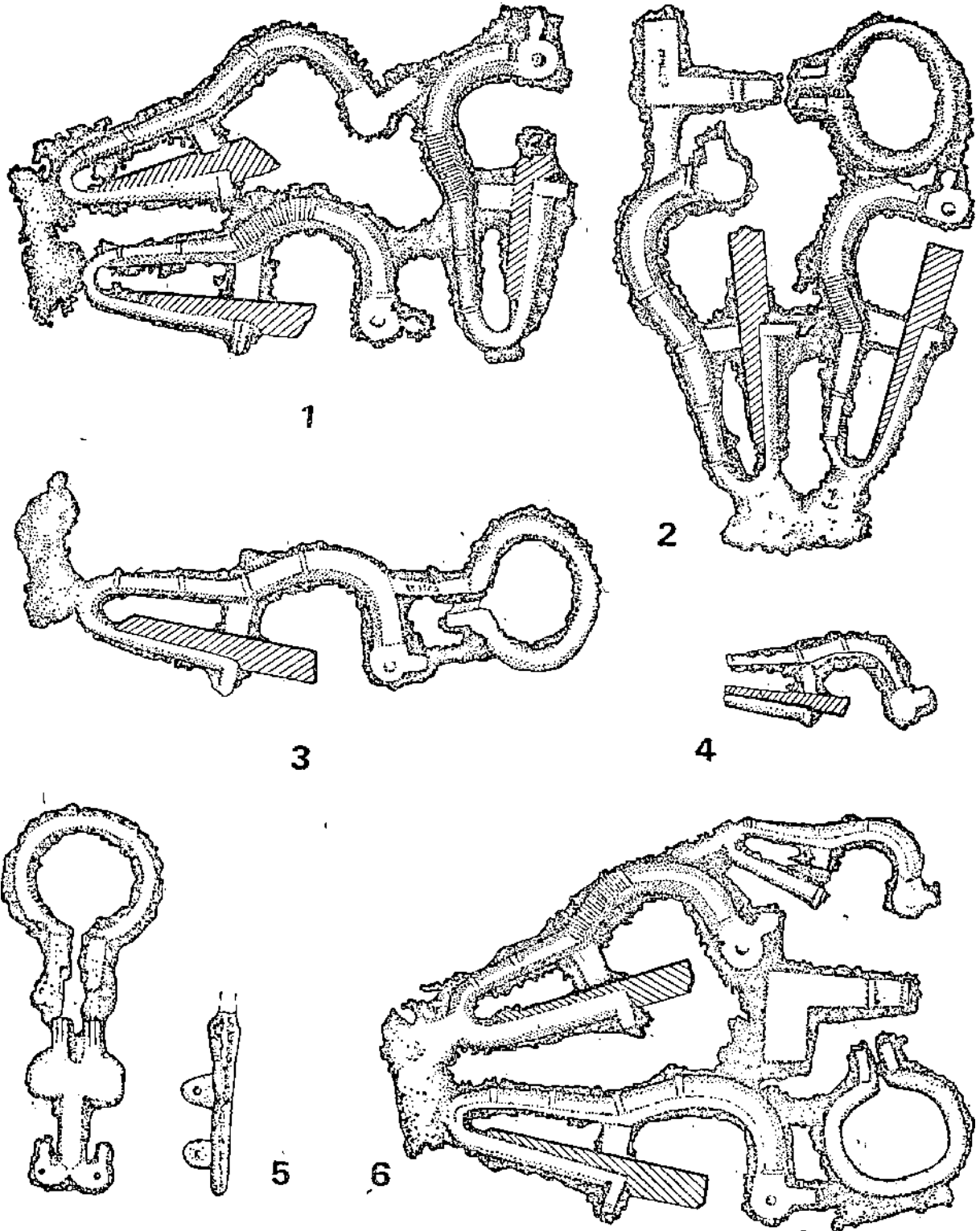

Fig. 4. Fibule și chei din bronz turnate (nefinisate), din secolul al VI-lea, găsite la Drobeta—Turnu Severin (După A. Bejan).

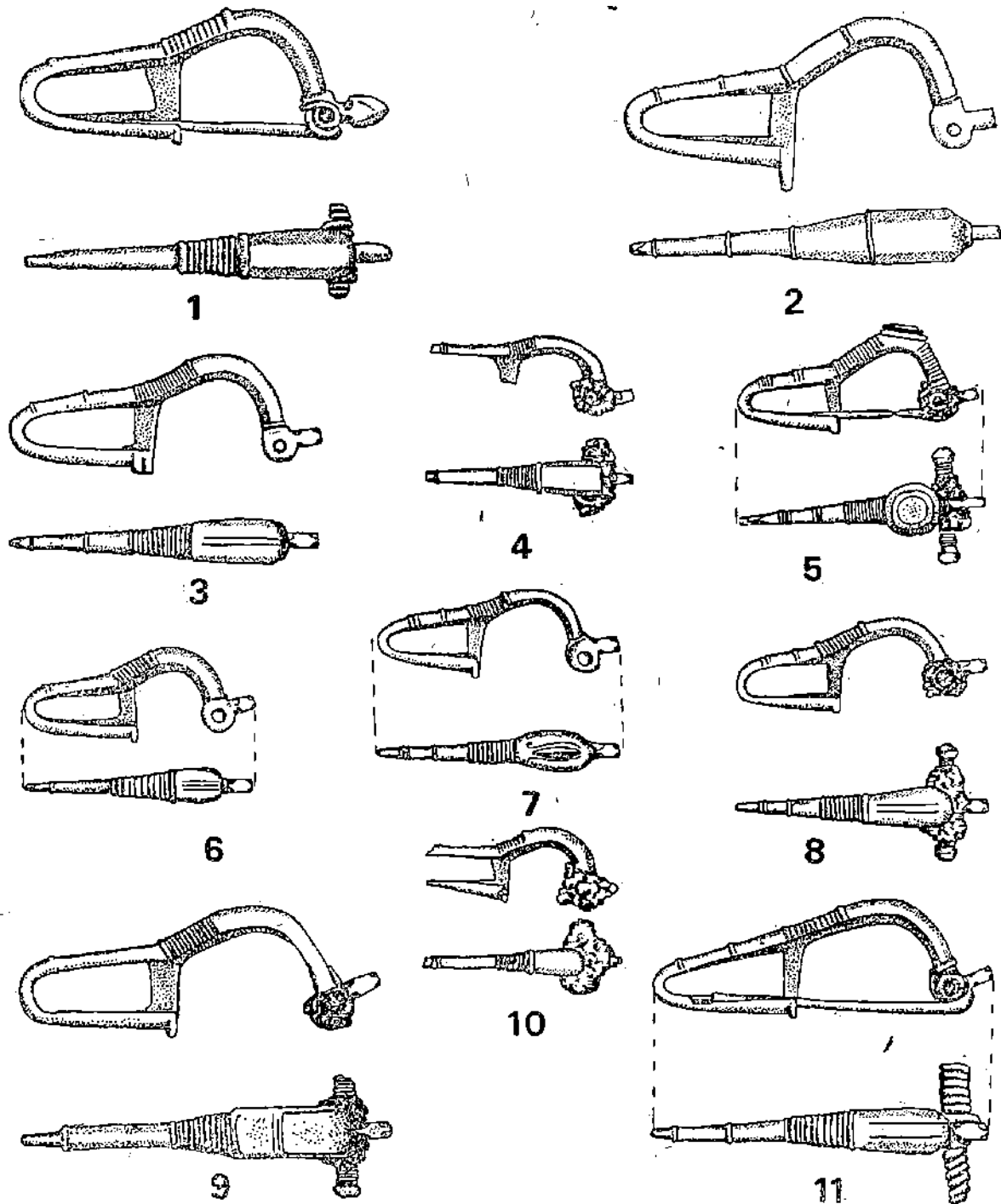

Fig. 5. Fibule din bronz turnate, din secolul al VI-lea. 1, 3-4, 6, 8-9, Orșova-Mehedinți ; 2, 5, 7, Clisura Dunării-Mehedinți (După A. Bejan).

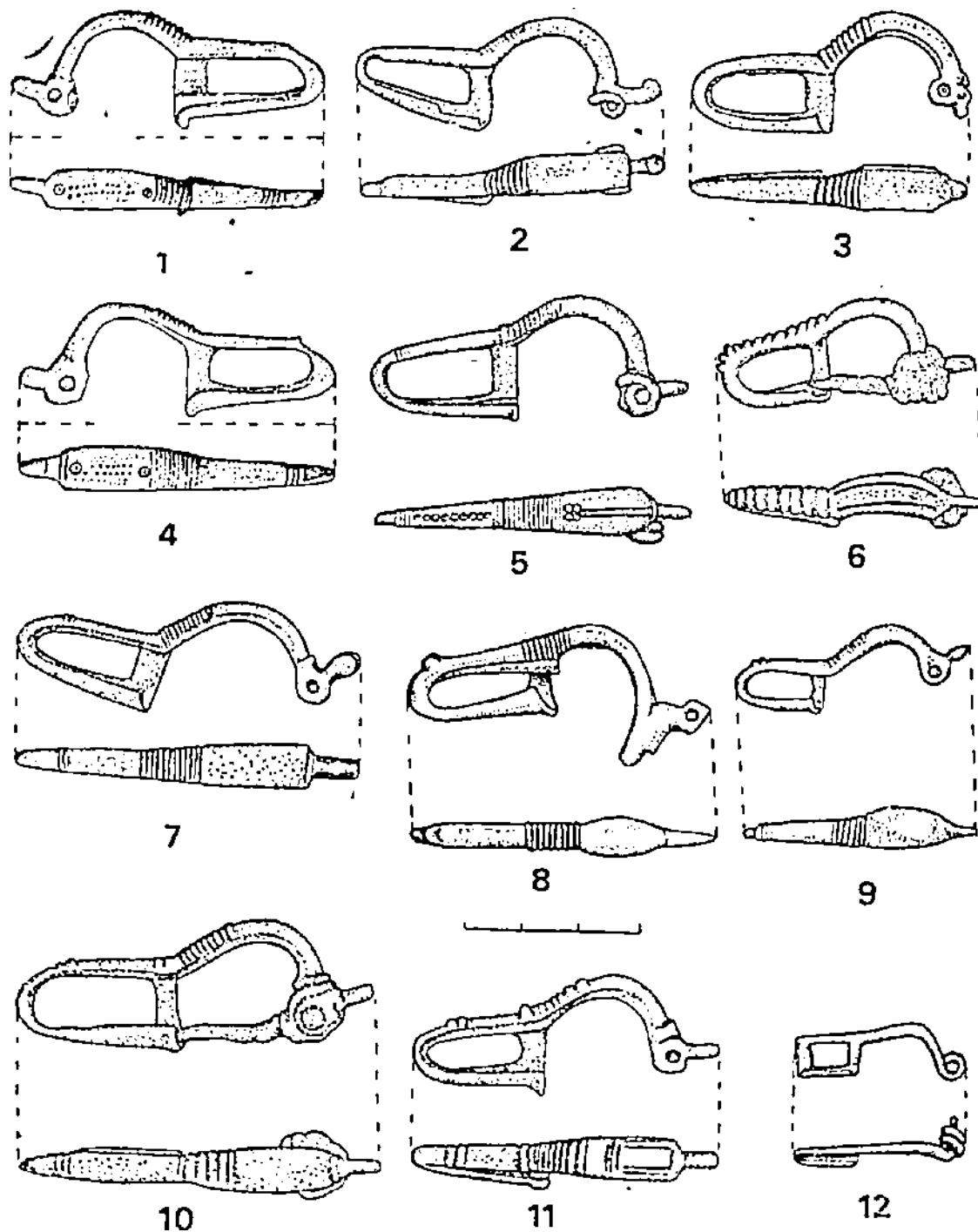

Fig. 6. Fibule din bronz turnate, din secolele VI-VII e.n. 1, 4, Piatra Frecăței-Tulcea; 2, Isaccoa-Tulcea; 3, Dinogetia-Tulcea; 5, Suceava „Șipot”-Suceava; 6, Hirlălești-Vaslui; 7, 10, Alamelisi-Constanța; 8, Hanska-Kotorska; 9, Bacău „Curtea Domnească”-Bacău; 11, Histris-Constanța; 12, Bornaș-Neamț.

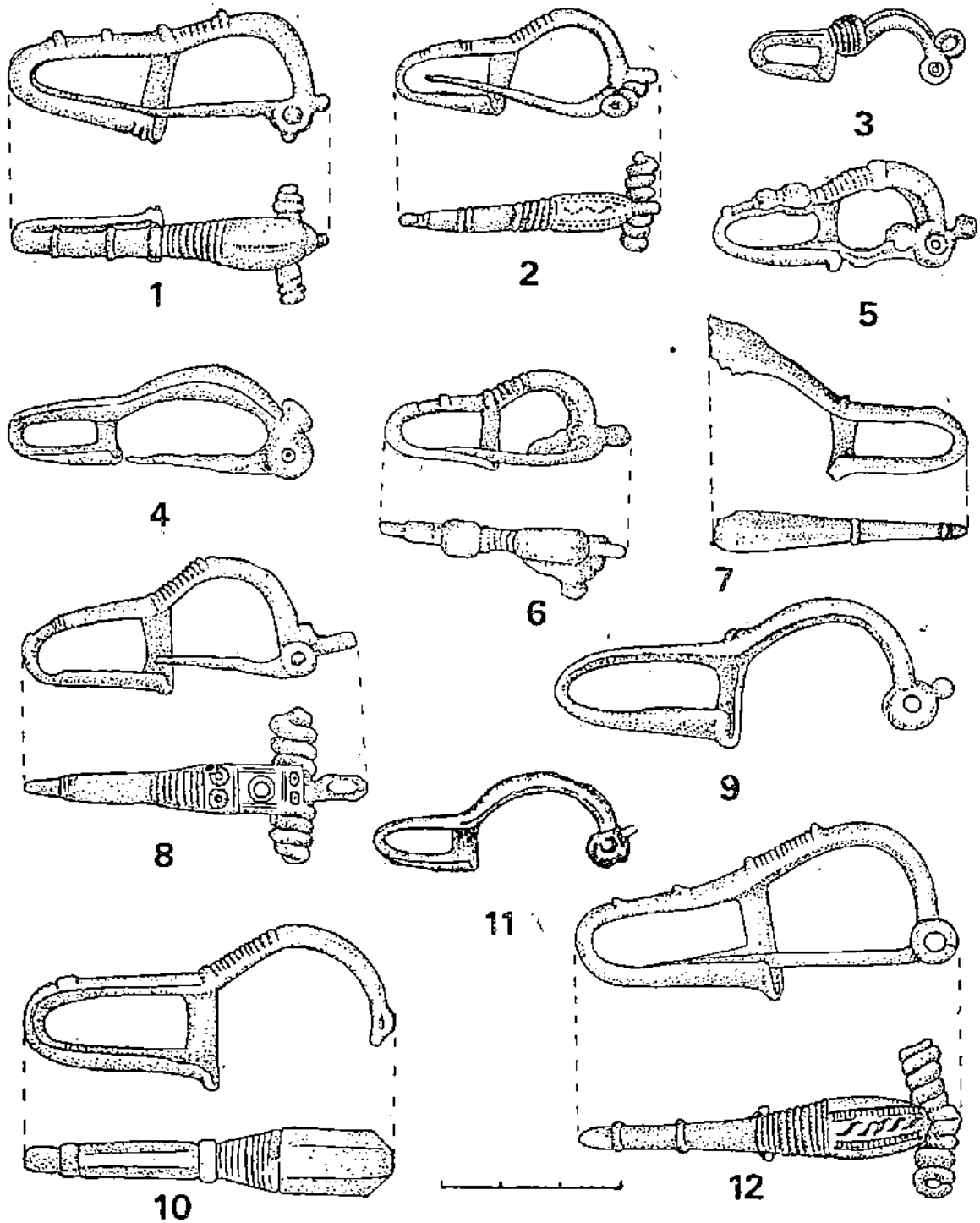

Fig. 7. Fibule din bronz turnate, din secolele VI–VII e.n. 1–2, 8, 12, Localități necunoscute (Muntenia, Oltenia ?); 3–6, 9–11, Cei–Olt; 7, Tîrșoru Vechi–Prahova.

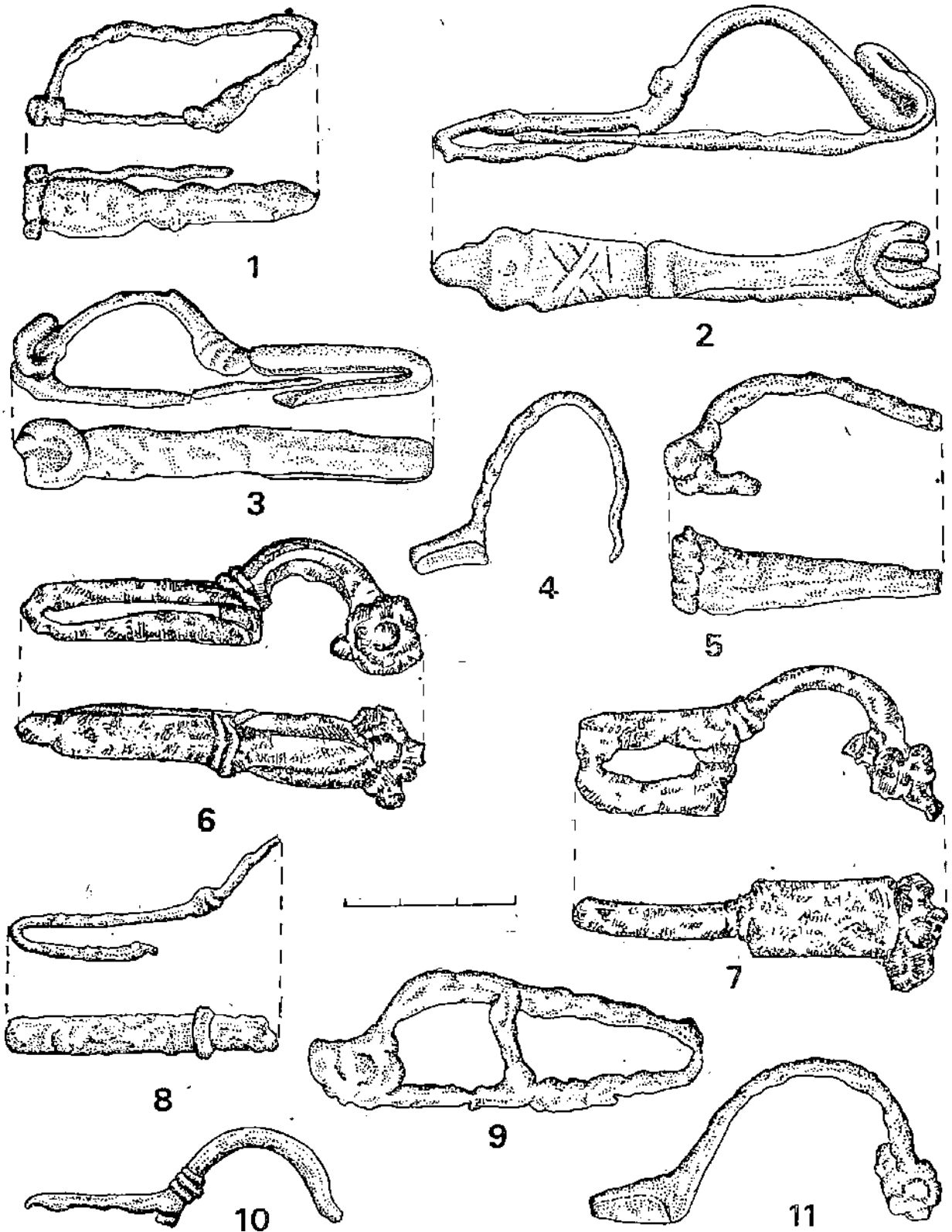

Fig. 8. Fibule din fier cu piciorul înfășurat (1-3, 5-10) și turnate (4, 11), din secolele V-VII c.n. 1, 4-5, 9, 11, Morești - Mureș
2-3, 8, 10, Bratej - Sibiu ; 6-7, Topalu-Constanța.

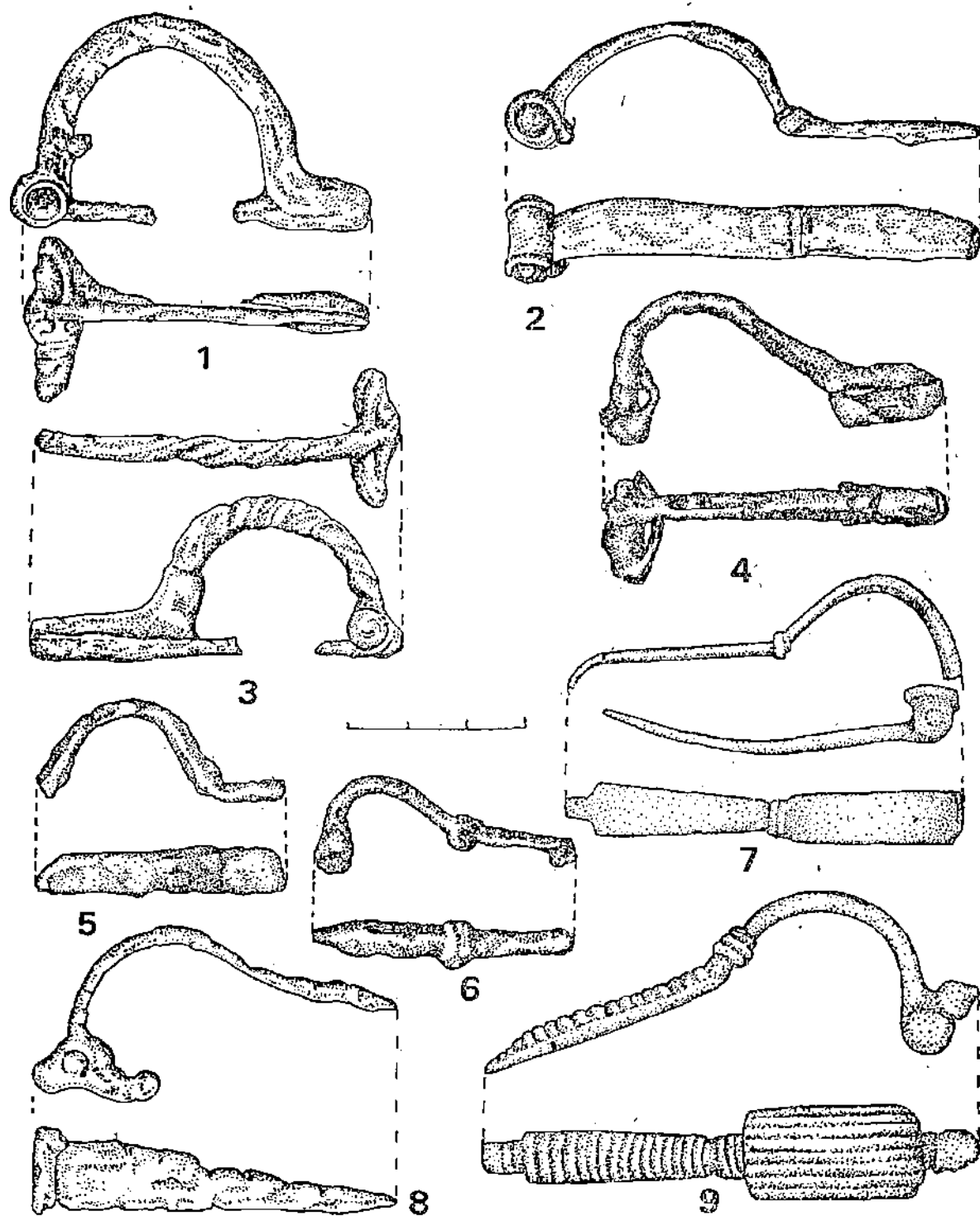

Fig. 9. Fibule din fier cu piciorul înfășurat (2,5-9) și turnate (1, 3-4), din secolele V-VII e.n. 1, 3, Kodin-Cernăuți; 2, Ghelăești-Neamț; 4,6-7, Botoșana-Suceava; 5,9, Davideni-Neamț; 8, Boroșești-Iași.

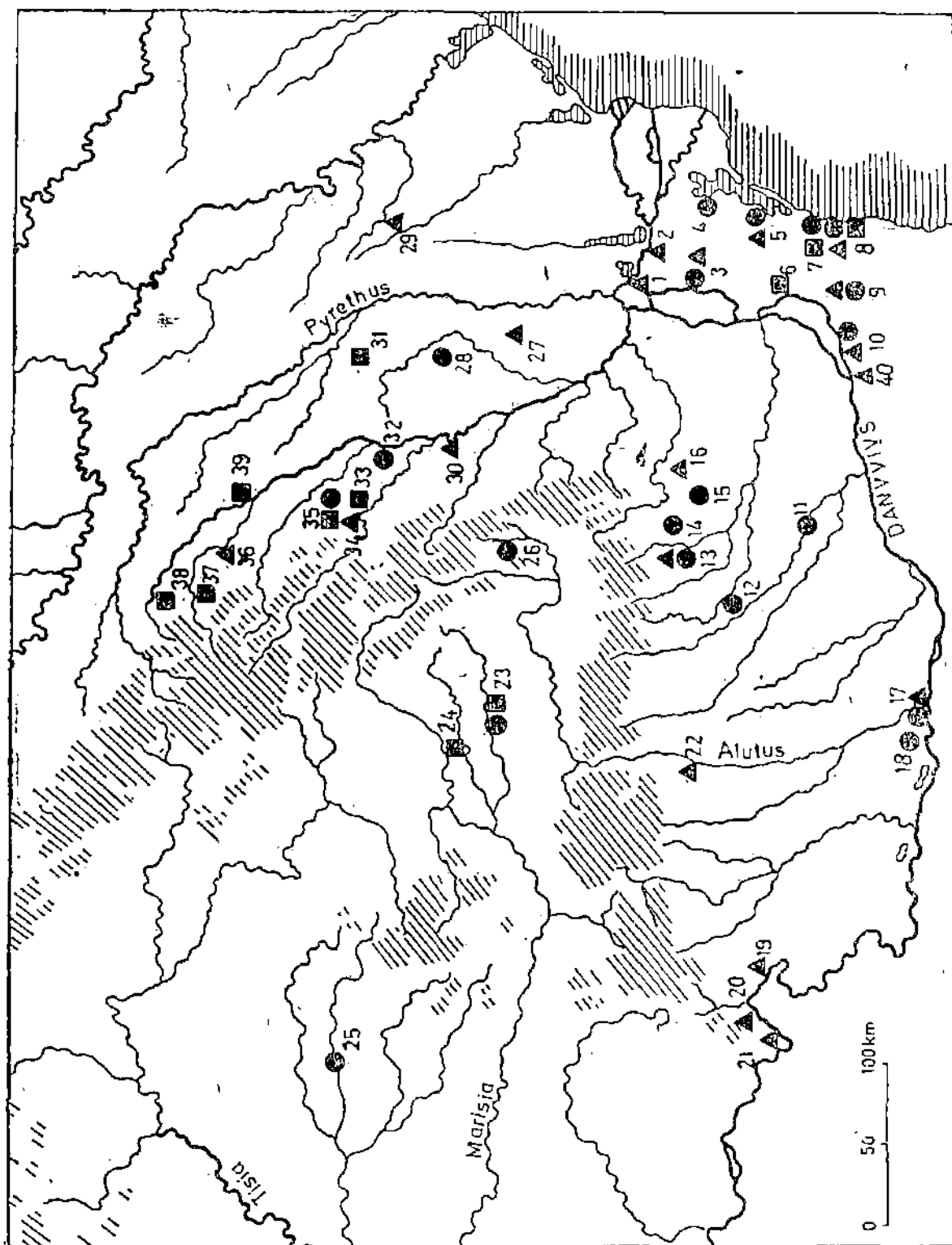

Fig. 10. Harta răspândirii fibulelor romano-bizantine din secolele V - VII c.n. în teritoriul carpato-dunăreano-pontic. ▲ = fibule din bronz turnate; ■ = fibule din fier.

1, Garvân (Dinogoștia) ; 2, Isaccea (Noviodunum) ; 3, Piatra-Frecăței (Boroe) ; 4, Topraclitoli - Babadag ; 5, Histria ; 6, Topalu ; 7, Ovidiu ; 8, Constanța (Tomis) ; 9, Adamelisi (Tropaeum - Traian) ; 10, Izvoarele (Pirjonia) ; 11, București - Militari ; 12, Băleni - Români ; 13, Tingsoru - Vechi ; 14, Budureasca ; 15, Ciresanu ; 16, Săratea Monteoru ; 17, Celei (Sneidava) ; 18, Orlea ; 19, Drobeta - Turnu Severin ; 20, Orșova (Dierna) ; 21, Cisura Dunării ; 22, Căzănești ; 23, Brațel ; 24, Moreșii ; 25, Oradea ; 26, Poian ; 27, Bîrălești ; 28, Gura Vii ; 29, Hanska ; 30, Bacău ; 31, Borești ; 32, Moldovezi ; 33, Ghelești ; 34, Borniș ; 35, Davideni ; 36, Suceava ; 37, Botoșana ; 38, Kodin ; 39, Budeni ; 40, Galita (Derzent).

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES FIBULES ROMANO-BYZANTINES DES Ve — VIIe SIÈCLES N. È. DANS L'ESPACE CARPATO-DANUBIANO-PONTIQUE

RÉSUMÉ

Parmi les nombreuses découvertes archéologiques qui attestent la multiplicité et la permanence des liaisons entre la population autochtone des régions carpato-danubio-pontiques et la civilisation romano-byzantine, une place à part tiennent certaines catégories de fibules utilisées surtout aux Ve—VIIe siècles n. è.

Jusqu'à présent, ces types de fibules provenues de ces régions et dénommées en général romano-byzantines, n'ont été étudiées et publiées qu'isolément, excepté quelques études plus spéciales qui, elles non plus, n'ont traité, incomplètement d'ailleurs, que certaines catégories de ces objets vestimentaires.

Par suite des recherches archéologiques entreprises dans les régions carpato-danubio-pontiques on connaît un nombre approximatif de 135 exemplaires de fibules romano-byzantines.

Tenant compte de la technique de travail, de la matière utilisée, de leurs formes, dimensions, ornements etc., elles peuvent être classifiées généralement en trois catégories distinctes, à savoir : I, fibules en bronze à pied enroulé travaillées à la main ; II, fibules en bronze coulées ; III, fibules en fer travaillées par les deux techniques.

La première de ces catégories, les fibules en bronze à pied enroulé, présentant plusieurs variantes, est connue par approximativement 40 découvertes.

En analysant les pièces de ce type, on constate que la plupart ont le corps arqué fait d'une bande un peu élargie et le pied plus étroit, de forme rectangulaire ou trapézoïdale, terminé par un appendice par lequel il est lié au porte-agrafe. Le manchon du port-agrafe est pourvu au bout d'une bande étroite ou d'un fil de bronze à l'aide desquels il est relié au corps de la fibule par la méthode de l'enroulement en spirale, dans la zone où le pied est relié à l'arc. Le ressort est en général petit étant fixé au bout de la partie arquée de la fibule par un orifice ou par une boucle formée par le prolongement aminci de l'arc. L'angle est en fer dans la plupart de ces exemplaires.

Les exemplaires les plus anciens ont été découverts dans l'habitat nr. 1 de Bratei-Sibiu, dans la cité romano-byzantine de Topraichioi—Tulcea, ainsi qu'à Cireşanu et Tirgoşoru Vechi-Prahova, Băleni-Dîmboviţa, Gura Văii-Vaslui, Moldoveni-Nearaş et Orlea-Olt. De ce type de fibule dérivent les exemplaires au corps arqué de forme rectangulaire et à pied trapézoïdal, d'habitude ornés, du genre des fibules découvertes dans les cités romano-byzantines de Dobroudja ou du nord du Bas-Danube, ainsi que dans beaucoup d'autres habitats et nécropoles du reste du territoire carpato-danubio-pontique.

La datation de ces exemplaires, dérivés des types ci-dessus, présentant une série de variantes et sous-variantes, surtout en ce qui concerne la forme du pied, est bien assurée par le contexte archéologique où ils apparaissent. Ainsi, à Histria, Adamclisi (Tropaeum Traiani), Piatra Frecăţei (Beroe) et Celei (Sucidava), les fibules de ce genre ont été découvertes dans les deux derniers niveaux d'habitation de l'existence de ces cités avec beaucoup d'autres objets, céramique et outils caractéristiques, ainsi qu'avec des monnaies byzantines, émises durant tout le VIe siècle.

Le même encadrement chronologique, dans certains cas plus ancien même, ont également les fibules identiques du point de vue, forme et technique de travail, découvertes dans de nombreux endroits de la Péninsule Balkanique. On les retrouve aussi dans certains complexes archéologiques de Crimée.

De ce type de fibule dérivent aussi, probablement, les exemplaires ayant la plaque de l'arc large et le pied étroit ou de forme romboïdale, comme les fibules découvertes dans de nombreux endroits d'Albanie, de Yougoslavie et de Grèce, ainsi que dans certains endroits criméo-niprovien des régions sud de l'Union Soviétique.

Une autre catégorie de fibules romano-byzantines, attestées dans les régions carpato-danubio-pontiques, est constituée par les fibules en bronze travaillées par coulage.

Jusqu'à présent, dans les régions carpato-danubio-pontiques ont été découvertes environ 60 exemplaires de ce type, la plupart provenant des cités romano-byzantines de Dobroudja ou du nord du Danube. De telles pièces sont connues aussi en Moldavie, Valachie, Olténie et Banat, mais inconnues pour le moment dans les régions de Transylvanie.

Une remarquable concentration de fibules de ce genre a été constatée dans les cités de Drobeta-Turnu Severin, où l'on a trouvé 10 exemplaires non finis, coulés dans des moules bivalves, à côté d'autres objets caractéristiques provenus d'un atelier spécialisé, puis à Orşova (Dierna), où l'on a mis à jour 11 exemplaires complets ou fragmentaires, ainsi qu'à Celei (Sucidava) où l'on a découvert encore 7 autres pièces. De même dans la zone de Clisura Dunării et de Banat ont été trouvées encore 13 fibules coulées.

Pour ce qui est de l'évolution et surtout de la chronologie de ce type de fibule coulée, quelques précisions s'imposent. A Histria, Adamclisi (Tropaeum Traiani), Piatra Frecăţei (Beroe), Dinogetia, Celei (Sucidava), Drobeta-Turnu Severin et Orşova (Dierna) les complexes ou les niveaux d'habitation qui contiennent de telles fibules sont datés sur des monnaies byzantines émises pour la plupart entre les années 550—602. Cette datation est confirmée aussi par les découvertes de Suceava, Hânsca ou Sărata-Monteoru, où les fibules coulées sont apparues au même niveau stratigraphique que des fibules digitées, boucles de ceinture, bracelets, boucles d'oreille d'origine byzantine ou barbare, datés vers la fin du VIe siècle et le début du VIIe siècle. De telles fibules byzantines ainsi que des pièces vestimentaires, de parure et de fibules digitées apparaissent aussi dans les cités romano-byzantines mentionnées ci-dessus. On rencontre une situation semblable dans les centres byzantins de Bulgarie, Yougoslavie et Albanie.

Comme le prouvent les découvertes de Drobeta-Turnu Severin et Orşova au nord du Danube et celles de Prahovo, Negotin ou Pernik au sud du fleuve, ce type de fibule était produit dans des centres spécialisés et répandu ensuite dans toute la Péninsule Balkanique et dans les régions carpato-danubio-pontiques, habitées par une nombreuse population romanisée. Exceptionnellement, certains exemplaires sont arrivés même plus loin, dans les zones ouest de l'Ukraine, au sein de populations slaves, transités probablement par des prisonniers romans, mais pas avant la seconde moitié du VIe siècle.

D'ailleurs, les exemplaires de fibules de ce type, du territoire carpato-danubio-pontique, compte tenu du contexte archéologique où on les a trouvés, ne peuvent pas être datés avant le troisième quart du VIe siècle, étant utilisés dans ces zones au moins jusqu'aux premières décennies du VIIe siècle.

Par conséquent, ce type de fibule, comme on l'a d'ailleurs supposé, coexiste un certain temps avec les fibules à pied enroulé, du moins entre la seconde moitié du VIe siècle et le début du VIIe siècle. Aussi considérons-nous, contrairement à des opinions formulées avant, que les fibules à pied enroulé ont constitué le prototype à partir duquel se sont développées au cours du VIe siècle les fibules coulées. Ce nouveau type de fibule coulée imite en très grande mesure la forme des fibules à pied enroulé manuellement, quelquefois jusqu'aux moindres détails.

L'apparition de ce type de fibule a été probablement déterminée par l'utilisation de plus en plus large d'un tel objet vestimentaire, assez important, et par la demande toujours croissante de ceux qui les portaient, fait qui a rendu nécessaire leur production en série par coulage, procédé technique qui permettait d'obtenir un plus grand nombre d'exemplaires en un délai de temps beaucoup plus court.

Parallèlement aux fibules byzantines à pied enroulé et coulées ont été utilisées dans les régions carpato-danubio-pontiques les fibules travaillées en fer. Développées elles aussi dans des époques plus reculées, spécifiques aux IIe—IVe siècles n. è. et répandues sur des espaces géographiques très larges, les fibules en fer ont continué d'être utilisées jusqu'aux VIe—VIIe siècles, travaillées

autant à la main que par coulage. Parmi les nombreuses variantes connues il y en a qui imitent les types de fibules byzantines en bronze, du genre mentionné ci-dessus.

Jusqu'à présent, dans les régions carpatodanubio-pontiques on ne connaît qu'environ 35 exemplaires de fibules en fer. Les fibules en fer ont été trouvées plus la plupart avec d'autres objets et de la céramique dans des habitats à niveaux d'habitation datés en général dans la période comprise entre la première moitié du Ve siècle et le commencement du VIIe siècle.

Par conséquent, ce type de fibule aussi a été utilisé durant un certain temps parallèlement et en plusieurs variantes avec les fibules en bronze à pied enroulé et coulées, surtout au cours des Ve—VIIe siècles.

L'analyse d'ensemble, présentée succinctement, concernant certains aspects de l'origine, de la production, de l'évolution et de la chronologie des fibules romano-byzantines des Ve—VIIe siècles, des régions carpatodanubio-pontiques, prouve sans nul doute, que de telles pièces vestimentaires sont incontestablement des produits de la culture byzantine. Les fibules de ce genre, par une longue et intéressante évolution sont devenues un objet spécifique à la civilisation de l'empire, porté de préférence par la population locale romanisée. Les causes de l'adoption par la civilisation byzantine de ce type de fibule d'origine barbare, au cours de V^e—VIIe siècles n.è. doivent être cherchées dans le processus général des transformations ethno-démographiques dans les régions balkano-danubiennes de l'empire, qui ont mené non seulement à l'acceptation par les peuples migratoires d'importants éléments de la culture matérielle et de la vie spirituelle byzantines, mais aussi en une certaine mesure, à l'adoption créative par Byzance de certains biens appartenant au monde barbare.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Fibules en bronze à pied enroulé, des Ve—VIe siècles n.è. 1, Cireșanu—Prahova ; 2, Topraichioi—Tulcea ; 3, Tîrșoru Vechi—Prahova ; 4, Bratei—Sibiu ; 5, Moldoveni—Neamț ; 6, Orlea—Olt ; 7, Gura Văii—Vaslui.

Fig. 2. Fibules en bronze à pied enroulé du VIe siècle n.è. 1—2, 6, Adamclisi—Constanța ; 3, Histria—Constanța ; 4, Pietra Frecăței—Tulcea ; 5, Ovidiu—Constanța ; 7, Davideni—Neamț ; 8, Oradea—Bihor ; 9, Poian—Covasna.

Fig. 3. Fibules en bronze à pied enroulé du VIe siècle n.è. 1, 3—4, Ceiei—Olt ; 2, Budureasca—Prahova ; 5—6, București—Militari ; 7—8, Localités inconnues (Valachie, Olténie ?) ; 9, Tîrșoru Vechi—Prahova.

Fig. 4. Fibules et clefs (boucles de ceintures ?) en bronze coulées (non finies), du VIe siècle n.è., trouvées à Drobeta—Turnu Severin (D'après A. Bejan).

Fig. 5. Fibules en bronze coulées, du VIe siècle n.è. 1, 3—4, 6, 8—9, Orșova—Mehedinți ; 2, 5, 7, Clisura Dunării—Mehedinți (D'après A. Bejan).

Fig. 6. Fibules en bronze coulées, des VIe—VIIe siècles n.è. 1, 4, Pietra Frecăței—Tulcea ; 2, Isaccea—Tulcea ; 3, Dinogetia—Tulcea ; 5, Suceava „Șipot”—Suceava ; 6, Birlălești—Vaslui ; 7, 10, Adamclisi—Constanța ; 8, Hansca—Kotovsk ; 9, Bacău—„Curtea Domnească”—Bacău ; 11, Histria—Constanța ; 12, Borniș—Neamț.

Fig. 7. Fibules en bronze coulées, des VIe—VIIe siècles n.è. 1—2, 8, 12, Localités inconnues (Valachie, Olténie ?) ; 3—6, 9—11, Ceiei—Olt ; 7, Tîrșoru Vechi—Prahova.

Fig. 8. Fibules en fer à pied enroulé (1—3, 5—10) et coulées (4, 11), des Ve—VIIe siècles n.è. 1, 4—5, 9, 11, Morești—Mureș ; 2—3, 8, 10, Bratei—Sibiu ; 6—7, Topalu—Constanța.

Fig. 9. Fibules en fer à pied enroulé (2, 5—9) et coulées (1, 3—4), des Ve—VIIe siècles n.è. 1, 3, Kodin—Cernăuți ; 2, Gheleștei—Neamț ; 4, 6—7, Botoșana—Suceava ; 5, 9, Davideni—Neamț ; 8, Borosești—Iași.

Fig. 10. Carte de la diffusion des fibules romano-byzantines des Ve—VIIe siècles n.è. dans le territoire carpatodanubio-pontique. ● = fibules en bronze à pied enroulé ; ▲ = fibules en bronze coulées ; ■ = fibules en fer.

1, Garvăn (Dinogetia) ; 2, Isaccea (Noviodunum) ; 3, Pietra Frecăței (Beroe) ; 4, Topraichioi—Babadag ; 5, Histria ; 6, Topalu ; 7, Ovidiu ; 8, Constanța (Tomis) ; 9, Adamclisi (Tropaeum Traiani) ; 10, Izvoarele (Pirjoaia) ; 11, București—Militari ; 12, Băleni—Români ; 13, Tîrșoru Vechi ; 14, Budureasca ; 15, Cireșanu ; 16, Sărata Monteoru ; 17, Ceiei (Sucidava) ; 18, Orlea ; 19, Drobeta—Turnu Severin ; 20, Orșova (Dierna) ; 21, Clisura Dunării ; 22, Căzănești ; 23, Bratei ; 24, Morești ; 25, Oradea ; 26, Poian ; 27, Birlălești ; 28, Gura Văii ; 29, Hansca ; 30, Bacău ; 31, Borosești ; 32, Moldoveni ; 33, Gheleștei ; 34, Borniș ; 35, Davideni ; 36, Suceava ; 37, Botoșana ; 38, Kodin ; 39, Budeni ; 40, Galița (Derwent).

Tableau nr. 1. La chronologie des principales découvertes des fibules en bronze à pied enroulé.

Tableau nr. 2. La chronologie des principales découvertes des fibules en bronze coulées.

Tableau nr. 3. La chronologie des principales découvertes des fibules en fer.